

Samenhangen

Beleid en bondgenoten voor Nederland en Europa
in turbulente tijden

Strategische Monitor
2021-2022

Jack Thompson
Danny Pronk

Januari 2022

The Hague Centre
for Strategic Studies

Clingendael

Netherlands Institute of International Relations

Samenhangen

Beleid en bondgenoten voor Nederland en Europa
in turbulente tijden

Strategische Monitor
2021-2022

Jack Thompson
Danny Pronk

Januari 2022

The Hague Centre
for Strategic Studies

Clingendael

Netherlands Institute of International Relations

Januari 2022

© The Hague Centre for Strategic Studies
© Netherlands Institute of International Relations
'Clingendael'
ISBN/EAN: 9789492102935

Layout: Constantin Nimigean
Omslagfoto: MicroStockHub via iStock

Reviewers

Pieter Bindt, Dan Hamilton, Ed Kronenburg,
Frank Bekkers, Tim Sweijs en Dick Zandee

Ongeautoriseerd gebruik van enig materiaal is een inbreuk op copyright, merkrecht, en / of ander recht. Indien een gebruiker materiaal wil downloaden van de website of van enige andere bron gerelateerd aan het Den Haag Centrum voor Strategische Studies en / of het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen 'Clingendael' of Instituut Clingendael, voor persoonlijk of niet-commercieel gebruik, dan moet de gebruiker alle voorschriften en wetgeving voor copyright, merkrecht of overige gelijklopende kennisgevingen die zijn opgenomen en weergegeven in het oorspronkelijke materiaal in acht nemen.

Het jaarrapport Strategische Monitor 2021-2022 is onderdeel van het PROGRESS programma, Lot 5 (Strategic Monitoring & Foresight), dat wordt uitgevoerd in opdracht van de Nederlandse Ministeries van Buitenlandse Zaken en Defensie. De verantwoordelijkheid voor de inhoud van dit rapport ligt bij de auteurs. Publicatie betekent niet dat de Ministeries van Buitenlandse Zaken en Defensie instemmen met de inhoud van dit rapport.

HCSS

Lange Voorhout 1
2514EA The Hague
The Netherlands

Volg ons op sociale media

@hcssnl
The Hague Centre for Strategic Studies

Email: info@hcss.nl
Website: hcss.nl

The Clingendael Institute

P.O. Box 93080
2509 AB The Hague
The Netherlands

Volg ons op sociale media

@clingendaelorg
The Hague Centre for Strategic Studies

Email: info@clingendael.org
Website: www.clingendael.org

The Hague Centre
for Strategic Studies

Clingendael

Netherlands Institute of International Relations

Inhoud

Samenvatting	8
1. Inleiding	10
Methodologie	11
2. Techno-nationalisme temmen	12
2.1. Gevoelige technologieën	12
2.2. Gevolgen voor Nederland en Europa	16
2.3. Beleid en bondgenoten voor Nederland en Europa	18
3. De lasten delen, de geheimen delen	20
3.1. Inlichtingsamenwerking	20
3.2. Gevolgen voor Nederland en Europa	21
3.3. Beleid en bondgenoten voor Nederland en Europa	24
4. Schuivend zand van strategische stabiliteit	26
4.1. Wapenbeheersing	26
4.2. Gevolgen voor Nederland en Europa	28
5. Identiteit, industrie en interoperabiliteit	32
5.1. Defensiematerieelsamenwerking	32
5.2. Gevolgen voor Nederland en Europa	34
5.3. Beleid en bondgenoten voor Nederland en Europa	36
6. Klimaatveiligheid in mondiale hotspots	38
6.1. Klimaatverandering	38
6.2. Gevolgen voor Nederland en Europa	40
6.3. Beleid en bondgenoten voor Nederland en Europa	43
7. Conclusie	44

Leeswijzer

De Strategische Monitor 2021-2022 bestaat uit een synthese (*Samenhangen*) – die u in de gedrukte vorm in uw handen heeft of op uw scherm ziet – en vijf studies en drie Strategic Alerts, die online te vinden zijn (www.hcss.nl of www.clingendael.org).

- “Towards a Space Security Strategy: Action Points for Safeguarding Dutch Security and Prosperity in the Space Age,” by Hugo van Manen, Tim Sweijs, and Patrick Bolder; <https://hcss.nl/report/strategic-alert-towards-a-space-security-strategy/>
- “National Security Implications of Quantum Technology and Biotechnology,” by Carolina van Weerd and Deborah Lassche; <https://hcss.nl/report/strategic-alert-quantum-technology-biotechnolog/>
- “Fifty Shades of Grey: 21st Century Strategic Competition with Russia and China,” by Danny Pronk; <https://www.clingendael.org/publication/21st-century-strategic-competition-russia-and-china>

Samenvatting

Benjamin Franklin vermaande zijn mede-ondertekenaars van de Amerikaanse Onafhankelijkheidsverklaring op beroemde wijze: “We moeten allemaal samenhangen, of we zullen zeker allemaal afzonderlijk hangen.” Franklin bedoelde hiermee dat de 13 koloniën verenigd moesten blijven in het licht van aanzienlijke interne verdeeldheid en een meedogenloos geopolitiek landschap als ze hun vrijheid van Groot-Brittannië wilden verkrijgen. Als ze dat niet deden, zou hun zaak – en in het geval van Franklins medeondertekenaars, hun leven – ongetwijfeld verloren gaan.

Hoewel dramatisch - en mogelijk apocrief - is Franklins epigram niettemin een treffende beschrijving van de situatie waarmee Nederland en andere EU-lidstaten vandaag worden geconfronteerd. Als ze niet bij elkaar blijven – als ze geen gemeenschappelijke visie voor buitenlands en veiligheidsbeleid smeden – zullen ze zeker aan hun lot worden overgelaten in een wereld die wordt gekenmerkt door een steeds toenemende concurrentie van grote mogendheden en de uitholling van multilaterale instellingen. In een notendop: het niet verstevigen van de mondiale rol van Europa zou leiden tot verminderde welvaart en soevereiniteit voor staten als Nederland.

Het streven naar strategische autonomie, zou een kader moeten bieden voor de opbouw van een geopolitiek Europa. Hoewel er tussen de 27 EU-lidstaten aanzienlijke verschillen zijn met betrekking tot de definitie van strategische autonomie, zijn de meesten het erover eens dat dit moet inhouden dat het de weerbaarheid tegen economische en veiligheidsbedreigingen moet versterken en het vermogen van de EU om onafhankelijk van andere staten op te treden moet vergroten. Het uiteindelijke doel is om Nederland en de EU in staat te stellen zich staande te houden in een internationaal landschap dat sinds het einde van

de Koude Oorlog meer ontmoedigend is dan eerder het geval was. De groeiende tendens om toegang tot gevoelige technologieën te beschouwen als een nulsomspel, de toenemende impact van opkomende en ontwrichtende technologieën in elk facet van de internationale economie en veiligheid, de klimaatcrisis, de militarisering van de internationale politiek zowel onder grote mogendheden als in belangrijke regio's zoals het Midden-Oosten – als geheel vormt deze reeks problemen niets minder dan een existentiële uitdaging, één die een gecoördineerde langetermijnreactie van de EU-lidstaten vereist.

Dit rapport tracht beleidslijnen en bondgenoten te identificeren die bedoeld zijn om het doel van strategische autonomie te bevorderen. Het komt tot twee hoofdconclusies. Ten eerste is er vooruitgang geboekt op de vijf gebieden die in het rapport worden geëvalueerd. Wat het probleem van techno-nationalisme betreft, heeft de EU de eerste stappen gezet om een infrastructuur op te zetten om de negatieve gevolgen ervan te verzachten. Wat de samenwerking op het vlak van inlichtingen betreft, heeft de EU verschillende instellingen opgericht die het delen van inlichtingen tussen de lidstaten moeten vergemakkelijken. Op het gebied van wapenbeheersing heeft de EU expertise opgebouwd met betrekking tot het leveren van technische en financiële bijstand ter ondersteuning van de uitvoering van verdragen en het werk van internationale agentschappen. EU-lidstaten hebben ook veel ervaring met gezamenlijke bewapeningsprogramma's en hebben een aantal van dergelijke programma's in het verschiet, waardoor verdergaande EU defensiesamenwerking wordt versterkt. Tenslotte zijn Nederland en de EU toonaangevend geworden in het begrijpen van en handelen naar de veiligheidsimplicaties van klimaatverandering. Ondanks deze vooruitgang is er echter meer werk nodig op elk van deze gebieden.

De tweede hoofdconclusie van het rapport is dat de EU nog twee grote hindernissen moet nemen. Het wordt gehinderd door aanzienlijke tekortkomingen in capaciteiten, vooral op het gebied van defensie. Het worstelt ook met het probleem van onvoldoende politieke wil, een probleem dat grotendeels wordt veroorzaakt door de structuur van de EU – die een constante spanning tussen de supranationale en intergouvernementele componenten met zich meebrengt – en de invloed van nationalistische en anti-EU politieke partijen.

Als een handboek om 'samenhang' in de zoektocht naar strategische autonomie te garanderen - zowel op de specifiek geëvalueerde gebieden als de bredere problemen van capaciteitstekorten en onvoldoende politieke wil - ontwikkelt het rapport drie brede principes. Ten eerste stelt zij dat alleen door actief te werken aan het vaststellen van regels en normen op belangrijke gebieden van internationaal belang, Nederland en de EU in staat zullen zijn een omgeving te scheppen die bevorderlijk is voor de Europese belangen en waarden. Deze regels en normen moeten zich met name richten op minilaterale en multilaterale internationale partnerschappen op gebieden als klimaatbeveiliging, wapenbeheersing, opkomende technologie en ruimtevaart. Kortom, Nederland en de EU moeten steunen op hun toch al aanzienlijke normatieve macht. Ten tweede stelt het rapport dat een betere bescherming van de economieën en samenlevingen van de EU-lidstaten tegen inmenging van buitenaf op gebieden als spionage, hybride operaties, oneerlijk marktbeleid en extraterritoriale sancties de inspanningen om samen te werken zal vergroten. De EU zal niet in staat zijn weerstand te bieden aan de verdeel- en heers-tactieken van andere grootmachten als zij op dit gebied niet tot elkaar komt. Ten derde stelt het rapport dat het verdedigen

en afschrikken van potentiële tegenstanders door het vergroten van de militaire kracht en het bevorderen van nauwere militaire samenwerking zowel Nederland als de EU veerkrachtiger en capabeler zal maken en het gemakkelijker zal maken om eenheid te smeden over belangrijke vraagstukken op het gebied van buitenslands en veiligheidsbeleid. EU-lidstaten voeren al jaren gesprekken op deze gebieden; nu is het tijd de daad bij het woord te voegen door te investeren in vermogens en samenwerkingsprogramma's en door beter gebruik te maken van de NAVO en veiligheidsrelaties met andere gelijkgestemde actoren.

Europeanen zouden iets kunnen opsteken van de Amerikaanse geschiedenis wanneer ze nadenken over de vooruitzichten voor strategische autonomie. Amerikanen hebben de neiging om het ontstaan van hun land te idealiseren, maar in werkelijkheid was het proces traag en frustrerend en had het vele malen kunnen instorten. Het was niet helemaal veilig tot de overwinning in de oorlog van 1812, op zijn vroegst. De 13 kolonies bleven door dik en dun bij elkaar, niet uit idealisme, maar uit pure noodzaak; niet samenblijven zou hebben geleid tot de ontbinding van de Unie. Ze onderkenden dat de afzonderlijke kolonies, aan hun lot overgelaten, een gemakkelijke prooi zouden zijn geweest voor de grote mogendheden van die tijd, zoals Groot-Brittannië en Frankrijk.

Evenzo dienen Nederland en andere EU-lidstaten in het achterhoofd te houden dat strategische autonomie een instrument is dat uit noodzaak is ontworpen om hen slagvaardiger en veerkrachtiger te maken. Het proces om daar te geraken, zal vaak moeilijk zijn en altijd compromissen vereisen, maar het is noodzakelijk als de EU-lidstaten hun belangen en waarden willen vrijwaren in een gevaarlijke wereld. Het alternatief voor samenhangen is immers afzonderlijk hangen.

1. Inleiding

De focus van dit rapport ligt op het identificeren van beleid en bondgenoten voor Nederland en de EU die bijdragen aan het bevorderen van strategische autonomie. De context voor dit proces is een internationaal systeem dat wordt gekenmerkt door een steeds toenemende concurrentie van grootmachten en het uithollen van multilaterale instellingen.

Het internationale landschap is drastisch veranderd sinds de publicatie van de ‘Verkenningen: Houvast voor de krijgsmacht van de toekomst’ in 2010, het rapport waarop een groot deel van het latere werk van de Strategische Monitor is gebaseerd. De Verkenningen leverden vier scenario’s op voor de toekomst van de wereldorde. In deze scenario’s – Multilateraal, Multipolair, Genetwerkt en Fragmentatie – werd voorspeld hoe en met welke gevolgen het internationale systeem in 2030 zou veranderen. In de jaren daarna heeft de Strategische Monitor:¹

- Toenemende assertiviteit bij de grote mogendheden geconstateerd (2013-2014)
- De rol van spilstaten bij het aanwakken van conflicten gemarkeerd (2014)
- De kwetsbaarheid van het Midden-Oosten en de effecten van politiek geweld onderzocht (2014 en 2017)
- De terugkeer van interstatelijke conflicten in hybride vormen onder de loep genomen (2014-2015)
- De opkomst van een multi-orde verondersteld (2017)
- Het bestaan van een interregnum, een overgangsfase waarin de oude orde is verdwenen maar de nieuwe nog niet gearriveerd, geïdentificeerd (2019)
- De ontwikkeling van een nieuwe internationale orde beschouwd, één die gebaseerd is op een verzameling van internationale regimes, niet op het voortdurende primaat van een enkelvoudige liberale wereldorde (2020)

De Strategische Monitor van 2021 gaf vervolgens een brede blauwdruk om op een constructieve en open manier de langdurige politieke en veiligheidsafhangelijkheid van de Verenigde Staten te verminderen en betoogde dat dit de beste manier zou zijn om de Nederlandse en EU-belangen in een geopolitiek tijdperk te behartigen. De noodzaak om, in deze geest, strategische autonomie te implementeren – als een manier om de trans-Atlantische betrekkingen te versterken en om Europese belangen en waarden te beschermen in een tijdperk van geopolitieke concurrentie – is het uitgangspunt voor de Strategische Monitor van dit jaar. Deze bestaat uit verschillende onderdelen, waaronder:

- Dit syntheserapport
- Vijf studies:
 - “Climate Security in Global Hotspots: Policy Options for The Netherlands,” by Dorith Kool and Laura Birkman
 - “Taming Techno-Nationalism: A Policy Agenda,” by Hugo van Manen, Tobias Gehrke, Jack Thompson, and Tim Sweijts
 - “Shifting Sands of Strategic Stability: Geopolitical Competition, Emerging Technologies, and the New Arms Control Agenda,” by Paul van Hooft, Lotje Boswinkel, Tim Sweijts, Benedetta Girardi, and John Michaelis
 - “Sharing the Burden, Sharing the Secrets: The future of European intelligence cooperation,” by Danny Pronk and Claire Korteweg
 - “Identity, Industry and Interoperability: The Drivers of European Armaments Collaboration,” by Danny Pronk, Dick Zandee and Adája Stoetman

¹ ‘Strategic Monitor Archives,’ HCSS, <https://hcss.nl/news/topic/strategic-monitor/>.

Deze studies zijn op de volgende pagina's samengevat. Elke samenvatting bevat een beschrijving van het onderzochte fenomeen, een analyse van de implicaties voor Nederland en voor Europa en aanbevelingen voor beleid en bondgenoten.

Methodologie

De Strategische Monitor heeft twee functies. Het monitort en evalueert de implicaties van actuele ontwikkelingen voor de Nederlandse en Europese veiligheid. Het is ook ontworpen om vooruitziende blikken te bieden tot tien jaar in de toekomst.

De Strategische Monitor van dit jaar maakt gebruik van een aantal methodologische instrumenten:

- Casestudies
- Datagestuurde risicobeoordeling
- Deskresearch
- Expert-enquêtes
- Spelsimulatie met beleidsmakers van de Ministeries van Defensie en Buitenlandse Zaken
- Interviews met Nederlandse en EU beleidsmakers en experts in de onderzoekssector en industrie
- Literatuurstudies
- Presentaties door internationale experts en academici

“

De noodzaak om strategische autonomie te implementeren – als een manier om de trans-Atlantische betrekkingen te versterken en om Europese belangen en waarden te beschermen in een tijdperk van geopolitieke concurrentie – is het uitgangspunt voor de Strategische Monitor van dit jaar.

”

2. Techno-nationalisme temmen

2.1. Gevoelige technologieën

Nederland en andere Europese landen hebben de afgelopen jaren te maken gehad met pogingen van de Verenigde Staten (VS) en China om de overdracht van gevoelige technologieën af te dwingen of te voorkomen. De geopolitisering van dergelijke technologieën is kenmerkend voor een bredere en zorgwekkendere trend op mondiaal niveau. Het besef van de economische, militaire en strategische relevantie van toegang tot- en controle over de distributie van moderne technologieën groeit. De erkenning dat de technologische innovatie en capaciteiten van een land rechtstreeks verband houden met de nationale veiligheid, economische welvaart en sociale stabiliteit, drijft een nieuwe golf van techno-nationalisme aan. Steeds vaker beschouwen staten toegang tot gevoelige technologieën als een nulsomspel en voeren ze beleid om de nationale controle en internationale invloed uit te breiden door middel van gevoelige technologieën. Deze technologieën zijn kostbaar, tijdrovend en arbeidsintensief om te ontwikkelen. De technologische kennis die nodig is om doorbraken te creëren en om real-world toepassingen te ontwikkelen en te realiseren, duurt jaren om te cultiveren. Bij het omgaan met techno-nationalisme zullen Europese staten nieuw beleid en toezichtprocessen moeten implementeren om de veiligheid te waarborgen en welvaart te bevorderen. Aan de ene kant zullen ze de negatieve impact van techno-nationalistisch beleid moeten verminderen door waarborgen in te voeren, en aan de andere kant zullen ze het concurrentievermogen van hun innovatieve ecosystemen moeten versterken.

Nederland heeft uit eerste hand ervaring met pogingen van de VS en China om de overdracht van gevoelige technologieën af te dwingen of te voorkomen. ASML, 's werelds grootste leverancier van fotolithografische systemen die cruciaal zijn voor de productie van geïntegreerde schakelingen, werkt aan technologieën die door de Nederlandse autoriteiten zijn aangemerkt als essentieel voor de nationale veiligheid. ASML werd in 2015 het slachtoffer van (naar verluidt) door China gesteunde bedrijfsspionage en stond onder druk van de VS om de export van technologieën naar China in 2020 stop te zetten.

De zaak staat symbool voor een veel bredere – en meer zorgwekkende – trend op mondiaal niveau. Naarmate de erkenning van de economische, militaire en strategische relevantie van toegang tot en controle over de distributie van moderne technologieën is toegenomen, neemt ook het gevoel toe dat de technologische innovatie en capaciteiten van een land rechtstreeks verband houden met zijn nationale veiligheid, economische welvaart en sociale stabiliteit. Dit sentiment wordt ook wel aangeduid als 'techno-nationalisme' en 'innovatiemercantilisme', een sentiment dat duidelijk is te herkennen in de nationale veiligheidsstrategieën van onder meer de VS, Rusland, China en India. (Zie tabel 1 hieronder voor een overzicht van veelvoorkomende techno-nationalistische strategieën.) Het creëert prikkels voor staten om toegang tot gevoelige technologieën als een nulsomspel te beschouwen en om beleid te voeren om de nationale controle en internationale invloed uit te breiden door middel van gevoeligetechnologieën.

Tabel 1: Een overzicht van strategieën van techno-nationalisme

Measures that make for an uneven playing field	Measures that transfer technology and/or technological know-how	
	Market-based approaches	Legislative approaches
		Foreign direct investment (FDI) & acquisitions. FDI & acquisitions offer a clear path to acquiring both technology and technological know-how.
		Patent licensing. Patent licensing is a key part of many companies' business models. Typically implemented as business to business (B2B) arrangements, the practice allows a company that has developed a technology to charge 3rd parties to use said technology in their products.
		Technology purchases. Similar to patent licensing, the acquisition of high-tech goods and services lends itself to the manifestation of negative outcomes because many of the actors which engage in techno-nationalism behave in uncompetitive ways.
		"Lose the market" laws. Localization barriers to trade (LBTs, or "lose the market" laws) link market access to a series of preconditions, such as intellectual property (IP) sharing or opting into technology transfers.
		"Violate the law" laws. "Violate the law" laws are laws that are designed to allow for the easy prosecution and sanctioning of companies that refuse to cooperate with efforts at facilitating technology transfers once they are already active within a country's domestic market.
		"No choice" dynamics. "No choice" dynamics are dynamics that make it difficult for foreign companies to protect themselves from technology theft within a country's borders.
	Forced	Forced approaches constitute the final approach type that can be employed to secure technology transfers. These include, but are not limited to, the use of espionage and the leveraging of diaspora.
	Direct	Direct support includes, but is not limited to, financial support (in the form of investments, gifts, subsidies, etc.) and logistical and/or operational support (i.e.: the use of state intelligence agencies to provide companies with a 3rd party's technological know-how).
	Indirect	Indirect support generally takes the form of protectionist or mercantilist policies intended to reduce foreign companies' ability to compete domestically.
	Standard setting	Standard setting includes the strategic pursuit of long-term initiatives geared towards reducing 3rd countries' structural ability to compete. These include, but are not limited to, leveraging first-mover advantages to introduce beneficial (technical) standards through international standard-setting bodies and investing into initiatives such as the Belt and Road Initiative (BRI), which aid in fostering long-term dependence by facilitating the adoption of key technical standards.

Steeds vaker beschouwen staten toegang tot gevoelige technologieën als een nulsomspel en voeren ze beleid om de nationale controle en internationale invloed uit te breiden door middel van gevoelige technologieën.

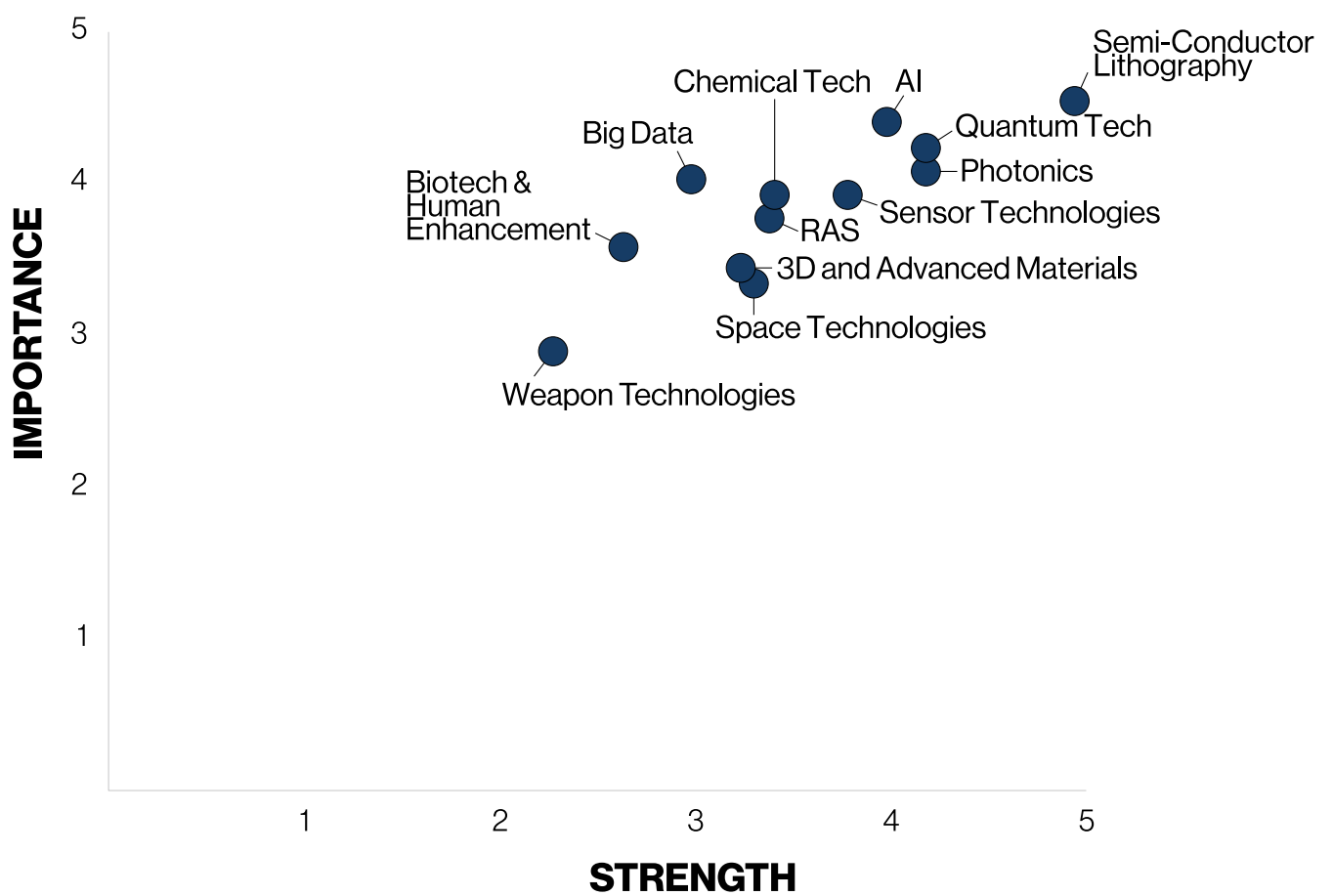

De geopolitisering van gevoelige technologieën – zelfs technologieën die op het eerste gezicht banaal of consumentgericht lijken – komt duidelijk naar voren in de debatten over het gebruik van Huawei-technologieën door Europese telecomproviders binnen hun 5G-netwerken, nieuwe discussies over de aankoop door Johnson & Johnson van Crucell, en de reactie van het Verenigd Koninkrijk (VK) op de voorgestelde overname van ARM door NVIDIA.

Het fenomeen techno-nationalisme is zeker niet nieuw. Frankrijk stal het Jenny Spin Wheel uit Groot-Brittannië tijdens de Napoleontische tijd. De VS en de Sovjet-Unie hebben tijdens de Koude Oorlog exorbitante fondsen toegewezen aan militaire aankopen en onderzoek en ontwikkeling. Japan omarmde een concurrentiebeperkend handelsbeleid om de groei van moderne megabedrijven zoals Sony en Toyota in de jaren zeventig te vergemakkelijken, waardoor de vooruitzichten van veel Europese fabrikanten in het proces werden geschaad. Het techno-nationalisme waar de wereld vandaag mee te kampen heeft, verschilt echter van eerdere incarnaties doordat, in een tijdperk van intensievere concurrentie tussen grootmachten, de heropleving van het techno-nationalisme staten ertoe heeft aangezet om gevoelige technologieën te zien als vectoren van beïnvloeding en controle. In deze context heeft een combinatie van veel gevoelige technologieën een transformerende impact op nationale industrieën en oorlogscapaciteiten met extreem hoge toetredingsdrempels.

Dit onderzoek biedt handvatten voor manieren waarop Nederland zijn economie en samenleving kan beschermen tegen het versnellende techno-nationalisme. Het is bedoeld om Nederlandse beleidsmakers een overzicht te geven van de stappen die zij kunnen nemen om belangrijke onderdelen van bestaande EU-wetgeving en onderdelen van nationale wetgeving die zij kan invoeren, die niet in strijd zijn met haar verplichtingen aan het handelsblok, te interpreteren, implementeren en handhaven. Het biedt een routekaart van initiatieven die onder de exclusieve bevoegdheden van de EU vallen en die Nederland zou moeten nastreven. Het begint met het identificeren van technologieën die cruciaal zijn voor de Nederlandse nationale welvaart en veiligheid, en geeft een beoordeling van de Nederlandse R&D-capaciteiten binnen elk van deze technologieën (zie figuur 1). Vervolgens wordt een beknopt overzicht gegeven van de verschillende strategieën van staten om techno-nationalistische doelen te bereiken. Ten slotte identificeert dit onderzoek beleidsinstrumenten die Nederland en de EU kunnen inzetten om hun innovatie-ecosystemen te vrijwaren van techno-nationalisme. Deze beleidsopties worden vertaald in beleidsaanbevelingen op basis van een expertenquête en een analyse van bestaande beleidsinitiatieven en instrumenten op EU- en NL-niveau.

Figuur 1: Expertopinie van de sterktes en zwaktes in voor Nederland gevoelige technologieën

2.2. Gevolgen voor Nederland en Europa

Het economisch concurrentievermogen en de militaire capaciteit worden beide in toenemende mate bepaald door toegang tot gevoelige technologieën. Het zelfstandig kunnen ontwikkelen en toepassen ervan is daarmee essentieel voor de Nederlandse en Europese technologische soevereiniteit. Techno-nationalisten hebben snel de rol van gevoelige technologieën bij het bevorderen van afhankelijkheden en bij het tot stand brengen van invloedssferen erkend. Het gevolg is dat gevoelige technologieën een steeds grotere rol zijn gaan spelen in de internationale competitie – vooral tussen grootmachten –, wat de kwetsbaarheid van Nederland en de EU voor techno-nationalistische maatregelen aan het licht heeft gebracht. Een handvol structurele factoren – waarvan vele onderling verbonden zijn met aannames op goed vertrouwen of geworteld zijn in Europese normen en waarden – ondermijnen het vermogen van het Europese handelsblok om de output van zijn robuuste R&D-infrastructuur te beschermen. Braindrain, het verlies van R&D-capaciteiten en de overdracht – al dan niet door diefstal – van technologische kennis zijn de gevolgen. Concurrentie om gevoelige technologieën heeft ook het vermogen van Europese bedrijven om op de wereldmarkt te concurreren in toenemende mate ondermijnd, waardoor hun bereik en hun omzet afnemen en hun vrijheid om belangrijke R&D-activiteiten in de toekomst te financieren, negatief wordt beïnvloed. Dit dreigt uiteindelijk de afhankelijkheid van het handelsblok van Amerikaanse en Chinese technologieën op de lange termijn vast te leggen,

waardoor elke serieuze hoop op het bereiken van een zekere mate van Nederlandse of Europese technologische soevereiniteit in het proces wordt vrijdeld.

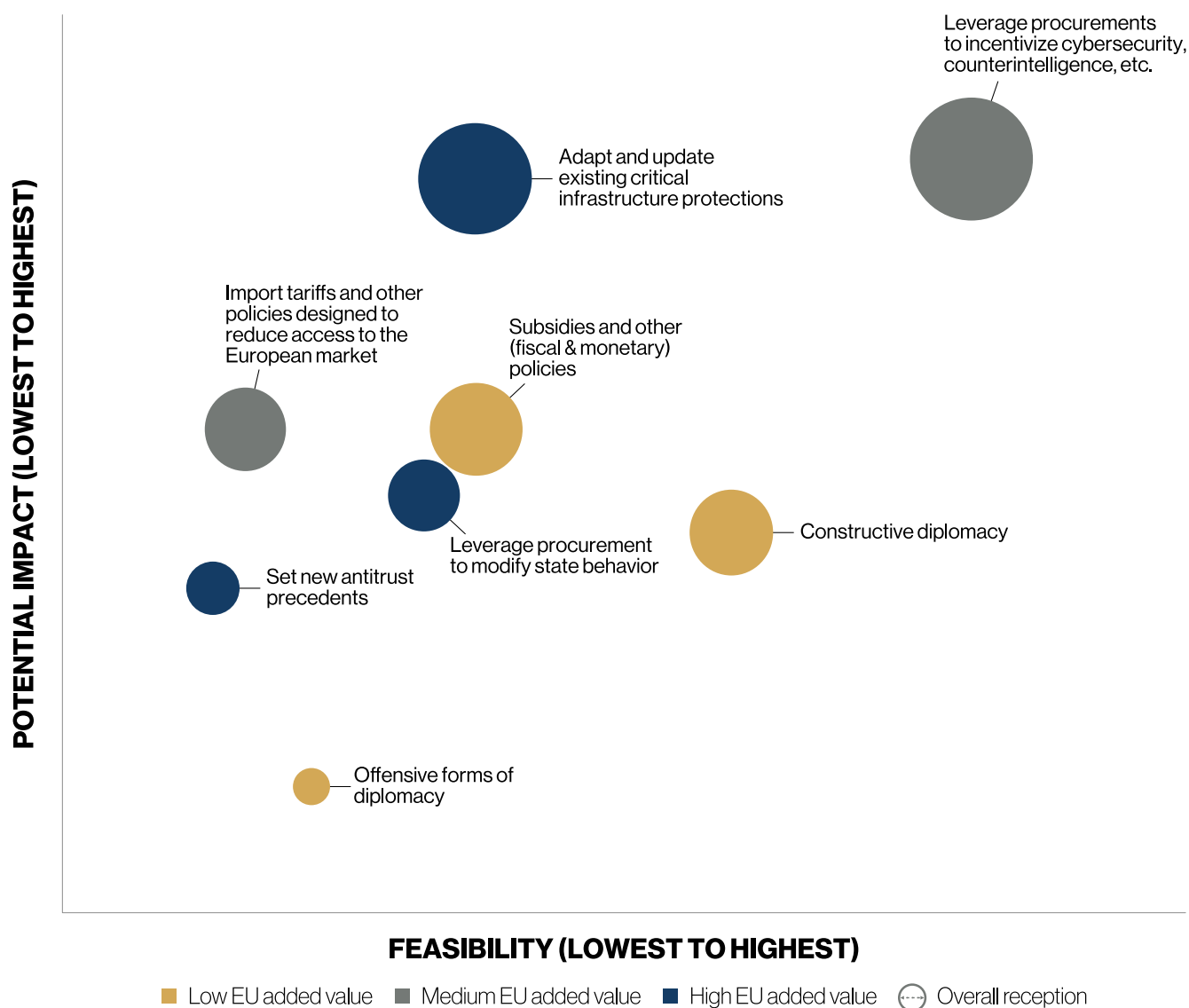
Dit zijn geen gemakkelijke problemen voor de EU om aan te pakken. Gevoelige technologieën zullen waarschijnlijk een steeds opvallender aspect van de internationale concurrentie vormen naarmate de VS en China dichterbij technologische gelijkheid komen, wat voor beide landen prikkels creëert om hun binnenlandse systemen te gebruiken om toegang te krijgen tot zelfs de kleinste technologische vooruitgang. De middenmogendheden zullen waarschijnlijk ook hun inspanningen opvoeren om de toegang tot gevoelige technologieën veilig te stellen. Geconfronteerd met de keuze tussen afhankelijk zijn van poortwachtersstaten en het veiligstellen van een zekere mate van onafhankelijkheid door een eigen techno-nationalistisch beleid te voeren, zullen velen ervoor kiezen deel te nemen aan een 'race naar de bodem'. Dit zal zich vrijwel zeker vertalen in een verhoogde druk op de Nederlandse en Europese innovatiebases, wat de relevantie zal vergroten van het implementeren van een regelgevend, op inkoop gebaseerd, fiscaal en diplomatiek beleid gericht op het verminderen van de impact van zowel direct als indirect georiënteerde techno-nationalisten.

De EU neemt dit niet zomaar op zich. Hoewel dit ongetwijfeld wijst op een toenemend bewustzijn van en bezorgdheid over de negatieve effecten van techno-nationalisme onder de Nederlandse en Europese beleidsmakers, zijn zowel Nederland als de EU tekortgeschoten in het alomvattende aanpakken van de doelstellingen die zijn geïdentificeerd door middel van de enquêtes van deskundigen van deze studie

(zie figuur 2). Onder andere doet het huidige beleid er weinig aan om indirecte benaderingen aan te pakken, met name op het gebied van technologie, biedt het geen

oplossingen voor veel directe benaderingen en schiet het tekort als het gaat om het compenseren van veel van de structurele kenmerken van het handelsblok.

Figuur 2: Survey-resultaten, haalbaarheid en mogelijke impact op de beleidsrespons inzake techno-nationalisme

2.3. Beleid en bondgenoten voor Nederland en Europa

Op nationaal niveau en in Brussel moeten expliciet worden erkend dat strategische autonomie alleen haalbaar zal zijn door meer te doen om de Europese samenlevingen en economieën te beschermen tegen inmenging van buitenaf. Wat betekent dit concreet als het gaat om techno-nationalisme? Het deelrapport biedt vijf aanbevelingen op hoog niveau die beleidsmakers meer mogelijkheden geven om het probleem aan te pakken en tegelijkertijd Nederlandse en andere EU-lidstaten weerbaarder zouden maken in het licht van de internationale tendens om gevoelige technologieën te geopolitiseren.

Ten eerste moet de beveiliging van kritieke infrastructuur ook worden toegepast op gevoelige technologieën. Een manier om gevoelige technologieën te beschermen tegen marktgebaseerde benaderingen is om dezelfde regelgevende logica toe te passen op bedrijven die aan gevoelige technologie werken als op bedrijven die betrokken zijn bij het onderhoud van kritieke infrastructuur. Nederland past een dergelijk kader momenteel toe op alle bedrijven die betrokken zijn bij de 'vitale processen', waarbij de Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid en het ministerie van Economische Zaken beide betrokken zijn bij het screeningproces.

Ten tweede moet inkoop worden gebruikt om de cyberbeveiliging en contraspionage te verbeteren. Door de

toegang tot Nederlandse R&D-financiering afhankelijk te maken van het vermogen van een organisatie om aan bepaalde (cyber)beveiligingsnormen te voldoen of om te laten zien dat zij zich inzet voor het opdoen van kennis op dit gebied, kan het Nederlandse innovatie-ecosysteem zijn weerbaarheid vergroten tegen veel van de geforceerde benaderingen die normaalgesproken worden toegepast door tegenstanders.

Ten derde moeten billijkheidsbeginselen worden gebruikt om legitieme handels- en aanbestedingsbelemmeringen op te werpen. Er zijn verschillende wetten en principes die Nederland zou kunnen aanhalen als het op legitieme gronden handelsbelemmeringen of beperkingen op aanbestedingen zou willen invoeren, waarmee de ondermijning van de Nederlandse deelname aan de totstandkoming van gunstige internationale regels en normen op het gebied van techno-nationalisme kan worden voorkomen. Deze omvatten het uitsluiten van Chinese bedrijven van toegang tot Nederlandse en/of EU-aanbestedingsfinanciering totdat China voldoet aan de WTO-overeenkomst inzake overheidsopdrachten; Amerikaanse bedrijven toestaan om per geval deel te nemen aan Nederlandse of Europese aanbesteding; het ontwikkelen van een kader voor het identificeren van de betrokkenheid van staten bij direct of indirect georiënteerde vormen van techno-nationalisme; de NAVO activeren om de economische veiligheid te waarborgen door samen te werken om te voorkomen dat buitenlandse leveranciers gevoelige technologieën aan leveranciers van kritieke infrastructuur leveren, en door duidelijke escalatieladders te formuleren om te reageren op gevallen van door de staat gesteunde economische spionage of sabotage.

Ten vierde zou het concurrentievermogen kunnen worden versterkt door middel van een meer holistische benadering van het innovatie-ecosysteem. Op enkele uitzonderingen na zijn de entiteiten die deel uitmaken van het Nederlandse innovatie-ecosysteem te klein om de blootstelling aan techno-nationalistische dreigingen te overleven. Nederland heeft er daarom belang bij deze entiteiten de voorwaarden en het elan te bieden die nodig zijn om te groeien. Het implementeren van beleid dat is ontworpen om universitaire onderzoeksteams te stimuleren om startups op te richten – en het machtigen van die startups om uit te groeien tot scale-ups en uiteindelijk ‘grown-ups’ – zou voordelen op hoog niveau hebben, en het aanmoedigen van-, ondersteunen van- en bijdragen aan binnenlandse verticale ecosysteeminTEGRATIES zou ten goede komen aan de Nederlands innovatie-ecosysteem.

Ten slotte zouden staten meer moeten doen om EU-initiatieven aan te moedigen en te ondersteunen. Nederland heeft er een strategisch belang bij om ervoor te zorgen dat gevoelige EU-industrieën hun internationale concurrentiepositie kunnen behouden en aanscherpen. Dit doel kan bereikt worden door die specifieke EU-initiatieven aan te moedigen en te ondersteunen die het voor de lidstaten gemakkelijker maken om samen te werken bij kwesties als oneerlijke concurrentie, concurrentie in derde landen, het Europees Toekomstfonds, een Europees technisch visum voor het aantrekken en behouden van getalenteerde werknemers, en internationale samenwerking op het gebied van technisch-industrieel beleid en R&D-inspanningen.

“

Nederland heeft er een strategisch belang bij om ervoor te zorgen dat gevoelige EU-industrieën hun internationale concurrentiepositie kunnen behouden en aanscherpen.

”

3. De lasten delen, de geheimen delen

3.1. Inlichtingsamenwerking

Het bevorderen van nauwere samenwerking tussen de EU-lidstaten en met belangrijke externe partners op het gebied van inlichtingendiensten is van essentieel belang als de EU de doelstellingen van het Strategisch Kompas voor veiligheid en defensie wil bereiken en, meer in het algemeen, strategische autonomie wil bevorderen. Echter, aangezien inlichtingenactiviteiten de kern vormen van de nationale soevereiniteit, behoren ze tot de moeilijkste gebieden om de samenwerking te versterken.

In de loop der jaren heeft de EU verschillende instellingen opgericht om het delen van inlichtingen tussen haar lidstaten te vergemakkelijken. Deze organisaties bieden mechanismen voor de verspreiding van inlichtingen tussen nationale autoriteiten. Inlichtingen, zowel als proces als product, zijn door de EU gepromoot als een instrument in de strijd tegen terrorisme, radicalisering, georganiseerde misdaad en andere veiligheidsproblemen. Daartoe verzamelen, analyseren en operationaliseren verschillende instanties informatie.

Omdat uitgebreide inlichtingsamenwerking al plaatsvindt op bilaterale basis, richt deze studie zich op de uitdaging om multilaterale regelingen voor samenwerking te verbeteren. Vooruitgang op dit gebied zou het realiseren van strategische autonomie dichterbij brengen doordat het gemakkelijker wordt om potentiële tegenstanders af te schrikken en de EU tegen deze tegenstanders te verdedigen. Bovendien zal dit helpen om Europese samenlevingen en economieën te beschermen tegen inmenging van buitenaf.

Als het gaat om samenwerking op het gebied van inlichtingen, volgt er een bepaalde afweging. Staten proberen extra inlichtingen te vergaren en politieke

relaties te versterken, terwijl ze de kosten in termen van verlies van autonomie en verhoogde kwetsbaarheid tot een minimum beperken. De belangrijkste risico's zijn de mogelijke onthulling van kennisniveaus, methoden en bronnen of het overlopen van een partner. Er bestaan bovendien obstakels die samenwerking in de weg kunnen staan, zelfs wanneer overheden dit juist proberen te bevorderen, zoals bureaucratisch verzet. De dynamiek in inlichtingsamenwerking is alleen te begrijpen in relatie tot de balans tussen deze tegenstrijdige belangen die verschuiven door de tijd heen.

Er zijn drie factoren die deze balans kunnen doen verschuiven, waardoor de vooruitzichten voor wat betreft inlichtingsamenwerking tussen EU-lidstaten en met externe partners worden aangetast. De eerste is de behoefte onder de lidstaten. In dit geval wordt het opzetten van samenwerking tussen de inlichtingendiensten (gedeeltelijk) aangestuurd door staten om binnenlandse eisen of uitdagingen, zoals een verslechterende veiligheidssituatie, te adresseren. In dat licht, kan gemeenschappelijk beleid inzake interne en externe veiligheid de behoefte aan "gemeenschappelijke" inlichtingen vergroten en daarmee toenemende samenwerking stimuleren. De tweede factor is externe druk. Veranderingen in het internationale of regionale machtsverevenwicht kunnen bijvoorbeeld een staat of een groep staten ertoe aanzetten om ofwel een bestaande relatie opnieuw in evenwicht te brengen om een situatie van afhankelijkheid te voorkomen, ofwel om de samenwerking te versterken om een evenwicht te vinden met een gemeenschappelijk waargenomen dreiging. De derde factor die de balans in tegenstrijdige belangen kan verschuiven is het coöperatief momentum. Dit bouwt voort op het idee dat samenwerking vanuit het proces zelf ontstaat. Zodra er een samenwerkingsstructuur tot stand komt, zullen er mechanismen zijn die verdere samenwerking vergemakkelijken. Met name het opbouwen van vertrouwen kan leiden tot meer samenwerking.

3.2. Gevolgen voor Nederland en Europa

Wat de samenwerking tussen de EU-lidstaten betreft, zou samenwerking tussen de inlichtingendiensten op het gebied van *Early Warning* de EU kunnen helpen beter te reageren op externe conflicten en crises, de bescherming van de Unie en haar burgers te ondersteunen en de ontwikkeling van een gemeenschappelijke Europese inlichtingencultuur te bevorderen. Hieraan kan ook meer samenwerking tussen de EU en de NAVO bijdragen. Hoewel de EU en de NAVO organisaties zijn met verschillende karakters en gereedschapskisten, zijn er in meerdere opzichten mogelijkheden voor kennisuitwisseling. Ten eerste kan de operationalisering van het EU Early Warning System (EWS) worden versterkt door elementen uit de NATO Intelligence Warning Systems (NIWS) op te nemen (zie figuur 3 voor een weergave van de vijf fasen van de NAVO-waarschuwingscyclus). Ten tweede moet de EU-samenwerking bij de bestrijding van hybride dreigingen worden geleid door een regelmatig bijgewerkte dreigingsevaluatie en door een gedeeld omgevingsbewustzijn. Gezien de bestaande beperkingen voor het delen van gerubriceerde informatie, zou de EU Hybrid Fusion Cell moeten overwegen om de samenwerking met zowel de Hybrid Analysis Branch van de NAVO als het Hybrid Centre of Excellence (CoE) te versterken, met als doel het gezamenlijk omgevingsbewustzijn en -begrip te versterken.²

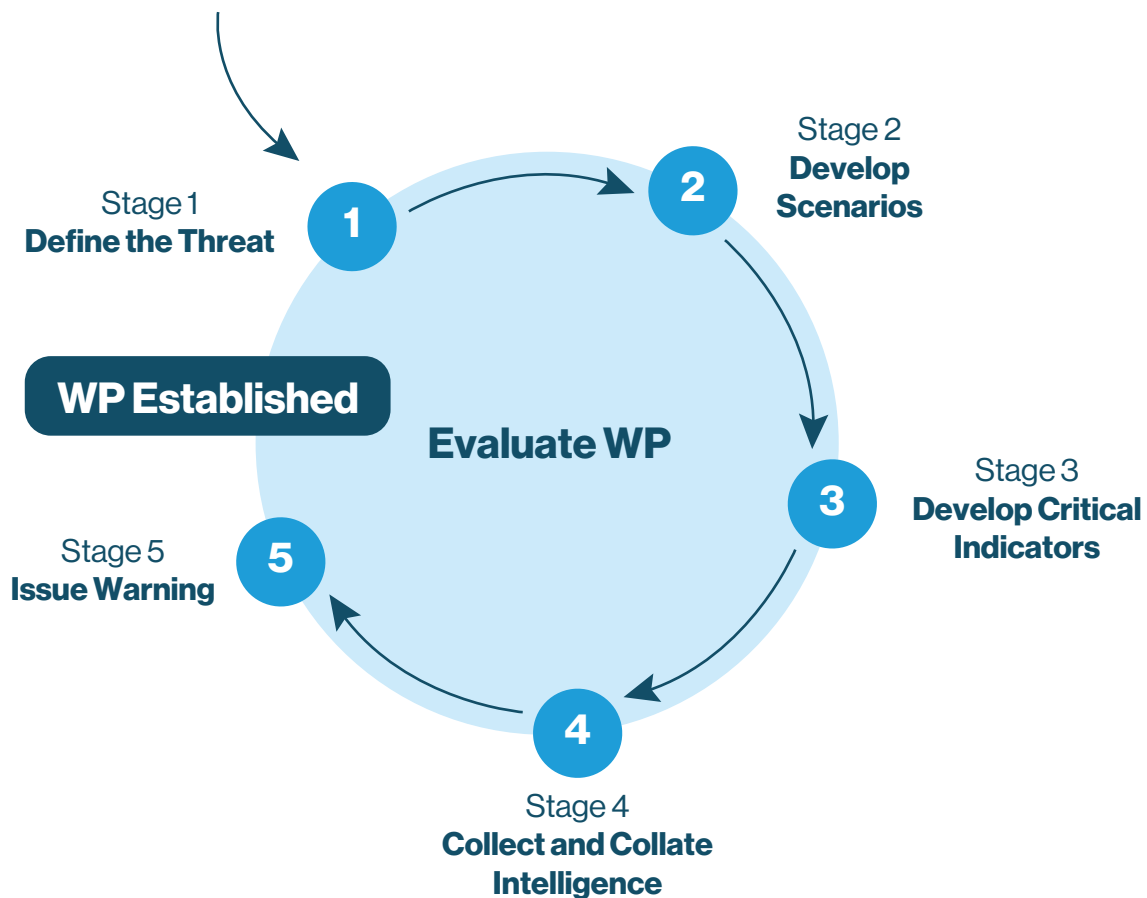
Ten slotte biedt het Intelligence College Europe (ICE) een ideaal kader voor het organiseren van panels, seminars en discussies om de Europese samenwerking op het gebied van vroegtijdige waarschuwing en de ontwikkeling van een gemeenschappelijke cultuur onder Europese inlichtingendeskundigen te bevorderen.

Er zijn bovendien twee belangrijke mogelijkheden voor samenwerking tussen inlichtingendiensten met niet-EU-lidstaten. Ten eerste zouden de EU en Japan natuurlijke inlichtingenpartners moeten zijn. Volgens een model voor het vergelijken van intelligentieculturen ontwikkeld door Mark Pythian (zie figuur 4), zijn Japan en de EU op verschillende niveaus compatibel. Zo hebben de EU en Japan dezelfde opvattingen over veiligheid en de uitdagingen die de toenemende strategische concurrentie met zich meebrengt, zowel wat betreft de mate waarin concurrentie plaatsvindt op politiek, economisch en militair gebied, als wat betreft het toenemende belang van grijze zone-tactieken. Dit is een voorbeeld van externe druk die inlichtingensamenwerking aanmoedigt. Bovendien valt Japan als democratische staat in dezelfde categorie van regimes als de EU-lidstaten. Er zijn tevens nuttige overeenkomsten in de structuur en werking tussen de belangrijkste organisaties in de Japanse inlichtingengemeenschap enerzijds en Nederlandse of Europese inlichtingendiensten anderzijds.

Gezien deze overeenkomsten in percepties van de strategische omgeving, het type regime en de samenleving, is er een onbenut potentieel voor samenwerking tussen Japan en de EU. In de strategische partnerschapsovereenkomst van 2019 tussen de EU en Japan wordt expliciet verwezen naar samenwerking op gebieden

² Frank Bekkers et al., 'Substantiating the Defence Strategic Challenges' (HCSS, 17 November 2019), <https://hcss.nl/report/substantiating-the-defence-strategic-challenges/>; Dick Zandee, Sico van der Meer, and Adaja Stoetman, 'Countering Hybrid Threats: Steps for Improving EU-NATO Cooperation' (Clingendael Institute, October 2021), <https://www.clingendael.org/pub/2021/countering-hybrid-threats/>.

Figuur 3: Intelligence 'Warning Cycle' van de NAVO

Figuur 4: Analyseniveaus voor de vergelijking van inlichtingenculturen

Level 1: Strategic Environment

Level 2: Regime Type

Level 3: Organisational

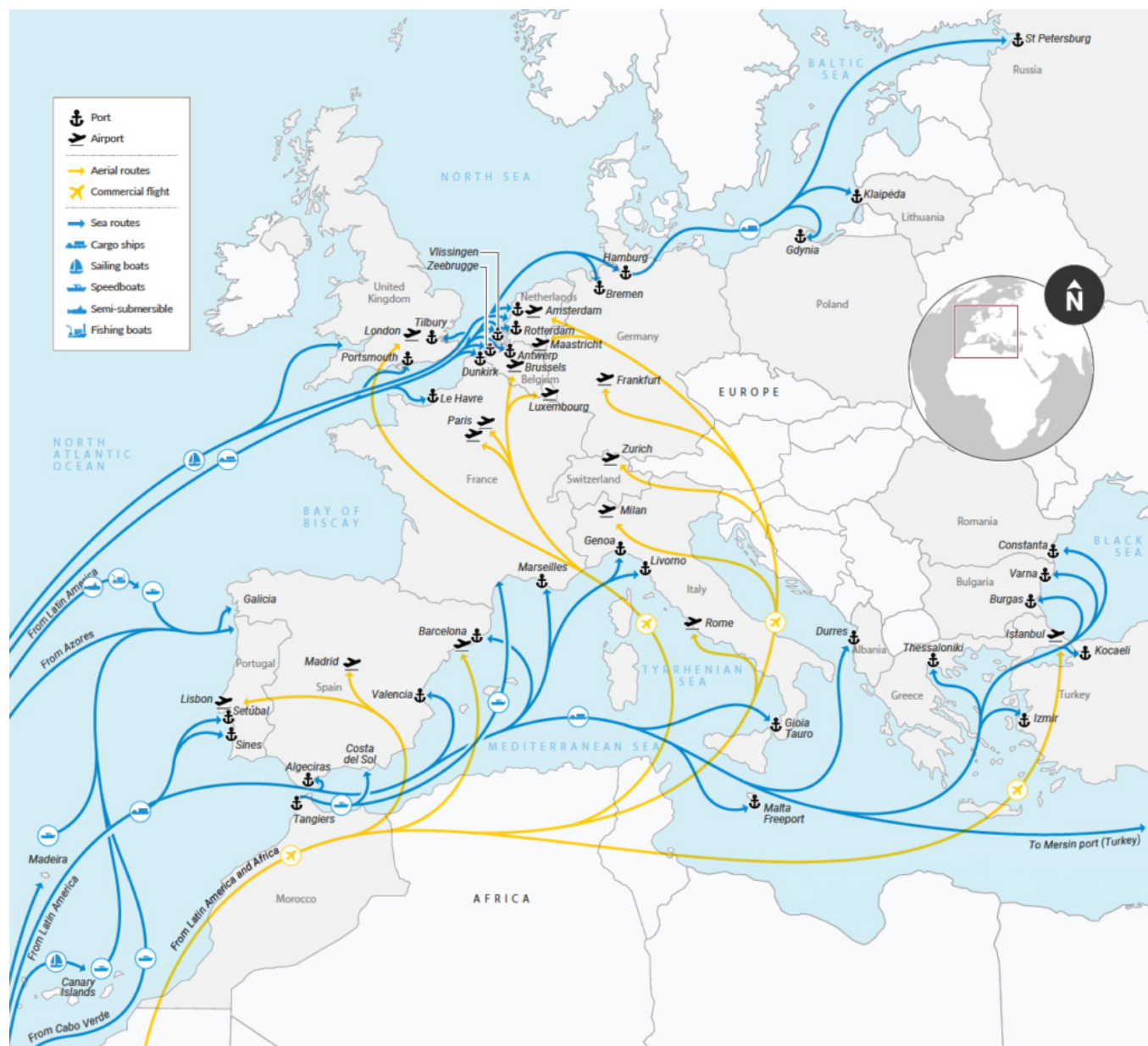

Level 4: Societal

als militaire en regionale veiligheid, maar tot op heden is op deze gebieden relatief weinig bereikt. Mogelijke gebieden voor meer samenwerking zijn het delen van inlichtingen over Chinese militaire aangelegenheden, Chinees maritiem beleid en de modernisering van het Chinese Volksbevrijdingsleger (PLA), over de ontwikkeling van nucleaire en ballistische raketten in Noord-Korea en over terrorisme.

De andere mogelijkheid voor externe samenwerking is met het Verenigd Koninkrijk, met name op het gebied van maritiem en luchttoezicht en het delen van inlichtingen. Samenwerking op deze gebieden zou de inlichtingencapaciteiten en realtime actiecapaciteiten van EU-lidstaten en partnerlanden op het gebied van grensbeveiliging endrugsbestrijding versterken. Er is een toename van illegale drugshandel over zee en door de lucht vanuit Latijns-Amerika en het Caribisch gebied, over de noordelijke Atlantische Oceaan naar Europa. Inbeslagnames van grote hoeveelheden cocaïne in Europese havens zijn nu gebruikelijk. Het Caribisch gebied is een belangrijk doorvoerpunt voor ladingen Latijns-Amerikaanse cocaïne die bestemd zijn voor Europese markten. (Zie afbeelding 5).

Figuur 5: Smokkelroutes van cocaïne naar Europa

Coöperatief momentum zou hierbij een rol kunnen spelen, met name in de vorm van bestaande multilaterale structuren ter bestrijding van drugssmokkel. Europese organisaties zoals het Maritime Analysis and Operations Centre – Narcotics (MAOC-N), zouden kunnen voortbouwen op ervaringen uit het Caribisch gebied, waar Britse en Nederlandse deelname aan de Joint Interagency Task Force-South (JIATFS) een effectief kader is gebleken voor regionale samenwerking met partnerlanden bij de bestrijding van illegale drugshandel. De JIATFS wordt beschouwd als de

gouden standaard voor samenwerking tussen instanties en inlichtingenfusie op het gebied van drugsbestrijding. Het werd opgericht in 1994 en richt zich op het verbeteren van het proces van inlichtingenfusie, wat resulteert in bruikbare inlichtingenproducten. Deze zijn gebaseerd op meerdere inlichtingenbronnen, waaronder informatie over beelden geleverd door de Amerikaanse kustwacht, inlichtingen van de National Security Agency (NSA), inlichtingen verstrekt door de Drug Enforcement Agency (DEA) en door agenten en bronnen van buitenlandse partnerlanden.

3.3. Beleid en bondgenoten voor Nederland en Europa

Willen de EU-lidstaten meer 'samenhang' realiseren, dan zullen ze effectiever moeten samenwerken op het gebied van inlichtingenzaken. Alleen door het versterken van een dergelijke samenwerking, zullen de EU-lidstaten hun vermogen om zich te verdedigen tegen- en het afschrikken van potentiële tegenstanders vergroten en EU-samenlevingen en economieën beschermen tegen inmenging van buitenaf.

Dit rapport biedt aanbevelingen op twee gebieden. Binnen de EU kan het EU Early Warning System (EWS) worden versterkt door het te voorzien van verschillende elementen uit het NATO Intelligence Warning System (NIWS): het opnemen van waarschuwingsproblemen in het proces, geïnstitutionaliseerde lastenverdeling en de combinatie van een focus op lange en korte termijn. Bovendien zouden ze de EU-samenwerking bij de bestrijding van hybride dreigingen kunnen versterken met regelmatig bijgewerkte dreigingsevaluaties en uitgebreid omgevingsbewustzijn. De beste manier om dit te doen zou zijn door de samenwerking van de EU Hybrid Fusion Cell met zowel de Hybrid Analysis Branch van de NAVO als het Hybrid Centre of Excellence (CoE) te

versterken en te versterken. Ten slotte zouden ze het platform van het Intelligence College Europe (ICE) kunnen gebruiken als forum voor het organiseren van panels, seminars en discussies om de samenwerking tussen de inlichtingendiensten op het gebied van *early warning* en de ontwikkeling van een gemeenschappelijke cultuur onder Europese inlichtingendeskundigen te bevorderen.

Buiten de EU zijn er een aantal dingen die EU-lidstaten zouden kunnen doen om hun vermogen te vergroten om met gelijkgestemde lidstaten de inlichtingsa-samenwerking te zoeken. Ze zouden de gedeelde belangen en waarden met Japan kunnen gebruiken om een agenda voor verdere samenwerking te ontwikkelen, met het kader van de Strategische Partnerschapsovereenkomst als uitgangspunt. Bovendien zouden ze er goed aan doen om de samenwerking op het gebied van inlichtingendiensten met het VK prioriteit te geven. Meer in het bijzonder zouden ze kunnen voortbouwen op gemeenschappelijke ervaringen bij de bestrijding van illegale drugshandel in het kader van de Joint Interagency Task Force-South (JIATFS). Dit zou inhouden dat best practices van JIATFS worden geïntegreerd in het Maritime Analysis and Operations Center - Narcotics (MAOC-N). Het zou ook betekenen dat een post-Brexit VK betrokken blijft als een belangrijke deelnemer aan het MAOC-N, ook al maakt het geen deel meer uit van de Unie die het centrum financiert.

“

Samenwerking tussen de inlichtingendiensten op het gebied van Early Warning zou de EU kunnen helpen beter te reageren op externe conflicten en crises, de bescherming van de Unie en haar burgers te ondersteunen en de ontwikkeling van een gemeenschappelijke Europese inlichtingencultuur te bevorderen.

”

4. Schuivend zand van strategische stabiliteit

4.1. Wapenbeheersing

De jaren tachtig en negentig waren een hoogtepunt in termen van de normatieve en juridische institutionalisering van wapenbeheersings- en non-proliferatieregimes. Dit omvatte het Intermediate-Range Nuclear Forces (INF)-verdrag, het Strategic Arms Reduction Treaty (START) en het Strategic Offensive Reductions Treaty (SORT), het Missile Technology Control Regime (MTCR), het Open Skies-verdrag (OST), het Weense Document (VD), het Wassenaar Arrangement en het Conventional Armed Forces in Europe (CFE)-verdrag.

De duurzaamheid van de wapenbeheersing en non-proliferatie-inspanningen die in deze regimes zijn ingebouwd, staat nu onder druk. Geopolitieke en militair-technologische ontwikkelingen ondermijnen de strategische stabiliteit en de basis voor bestaande wapenbeheersingsarrangementen drastisch. De middelen, motieven en kansen voor concurrentievoordelen voor de meeste kernwapenstaten zijn veranderd, waarbij twee factoren een cruciale rol spelen. Ten eerste zijn de middelen om een concurrentievoordeel te behalen toegenomen, aangezien nieuwe militaire technologieën, zoals kunstmatige intelligentie en autonome systemen, het potentieel van bestaande rakettechnologieën vergroten. Zowel offensieve als defensieve systemen maken gebruik van deze vooruitgang om de afhankelijkheid van tragere menselijke reacties te omzeilen. In combinatie met de evolutie van rakettechnologie in de vorm van hypersonische

kruisraketten en glijvoertuigen, worden de beslissers voor beleidsmakers kleiner.

Ten tweede zijn de mogelijkheden om een concurrentievoordeel na te streven groter geworden en zullen Europese beleidsmakers moeten omgaan met de implicaties van de opkomende nucleaire en conventionele precisie-aanval multipolariteit. De opkomst van China als uitdager van de Amerikaanse macht in Azië, naast een herrijzend Rusland, heeft een driehoeksdynamiek gecreëerd met gevolgen voor zowel afschrikking binnen Europa als voor wapenbeheersing. Voor een deel vertrouwt Rusland op zijn grote en gevarieerde arsenaal aan kernwapens om zijn afnemende status te compenseren. Bovendien omvat de Russische militaire strategie plannen om dit arsenaal als hefboom te gebruiken in bepaalde scenario's met betrekking tot Noordoost-Europa. Tegelijkertijd heeft de intensivering van de Chinees-Amerikaanse concurrentie China ertoe aangezet om een reeks conventionele raketcapaciteiten te innoveren die zijn ontworpen om de kosten voor Amerikaanse machtsprojectie in de westelijke Stille Oceaan te verhogen.

Naarmate de Chinese rakettechnologie zich verder ontwikkelt, is het waarschijnlijk dat kleinere en middelgrote mogendheden zullen proberen hun eigen conventionele capaciteiten voor precisieaanvallen te verwerven. Terwijl deze staten lang het motief hadden, hebben ze nu ook de mogelijkheid om te handelen. In een multipolaire wereld zullen ze dergelijke capaciteiten van China en Rusland kunnen kopen of hun successen kunnen navolgen door middel van inheemse inspanningen.

Kader 1: Kenmerken van opkomende technologie in de keten productie-proliferatie-implementatie-werkgelegenheid

1. **Productie:** materiële input, infrastructuur, expertise en vaardigheden, testen van kerntechnologie
 - a. Zijn materiële inputs (grondstoffen, metalen, enz.) toegankelijk (in elk land, of is er een brede wereldmarkt) en betaalbaar? Kunnen materiële inputs gemakkelijk in eigen land worden geproduceerd?
 - b. Kan de technologie alleen worden geproduceerd op basis van een discrete gespecialiseerde kennisbank? Hoe wijdverbreid is die discrete gespecialiseerde kennisbasis om de nieuwe militaire technologie te produceren en in te zetten? Hoe effectief kan kennis van de innovatiewerken worden afgeschermd van potentiële tegenstanders of andere staten? Wat zijn de vooruitzichten voor toekomstige verspreiding van technologische knowhow?
 - c. Kan de staat de technologie bewapenen en testen in een relevante omgeving?
2. **Proliferatie:** dual-use karakter, tastbaarheid, onderscheidbaarheid
 - a. Bestaan er commerciële toepassingen? Kunnen ze worden aangepast voor militair gebruik?
 - b. Hoe tastbaar is de technologie? Kan het worden verplaatst (qua grootte etc.) en kan het worden gedetecteerd tijdens transport?
 - c. Hoe onderscheidbaar is de technologie van andere militaire technologieën?
3. **Implementatie:** infrastructuur, platformvereisten, implementatievaardigheden
 - a. Welke infrastructuur is nodig om de technologie in te zetten (inclusief toegang tot locatie)? (bijv. UAV-banen)
 - b. Welke andere, noodzakelijke wapenplatforms/-systemen of enablers zijn nodig om de technologie effectief in te zetten (bijvoorbeeld: C4ISR voor raketten, maar ook launchers of transporthelikopters)? Of kunnen bestaande technologieën eenvoudig worden geüpdatet?
 - c. Vereist de inzet van deze technologie zeer geavanceerde technische kennis?
4. **Werkgelegenheid:** organisatie, doctrine, normen
 - a. Vereist de implementatie van de technologie significante organisatorische veranderingen, inclusief veranderingen in met betrekking tot de prioriteit van diensten, in organisatorische prikkels, werving en training?
 - b. Vereist het gebruik ervan veranderingen in de oorlogsvoeringsdoctrine?
 - c. Zijn er andere kenmerken van de militaire technologie die staten zouden ontmoedigen om deze wapens te gebruiken (bijvoorbeeld normen met betrekking tot willekeurig gebruik van burgers)?

Non-proliferatie, wapenbeheersing en afschrikking zijn enkele van de middelen die staten tot hun beschikking hebben om de productie, de proliferatie, de inzet en het gebruik (PPDE) van wapentechnologieën die de strategische stabiliteit bedreigen, in te dammen en te voorkomen. Tegen de achtergrond van een geopolitieke en technologische omgeving die de afgelopen kwart eeuw drastisch is geëvolueerd, kijkt dit rapport naar het hele spectrum om oplossingen te ontwikkelen voor een nieuwe generatie duurzame arrangementen. In plaats van zich te concentreren op één wapentechnologie of wapenbeheersingsregime, introduceert het een nieuw analytisch kader dat de haalbaarheid beoordeelt van beleidsmaatregelen om wapentechnologieën langs de PPDE-keten te beheersen (zie Kader 1).

Door dit raamwerk toe te passen op tien opkomende technologieën, identificeert het rapport specifieke beleidsmaatregelen om de risico's die aan elk van hen zijn verbonden, in te perken. Gezien deze beleidsmaatregelen binnen de veranderende geopolitieke context die de prikkels voor het nastreven van verschillende nucleaire en niet-nucleaire technologieën heeft hervormd, biedt het rapport een reeks beleidsaanbevelingen aan beleidsmakers om de strategische stabiliteit te versterken. Deze aanbevelingen zijn bedoeld om Nederland en de EU te helpen zich te verdedigen tegen potentiële tegenstanders en hen af te schrikken. Ze dienen daarmee als blauwdruk voor een bredere geïntegreerde wapenbeheersingsagenda en om een zorgvuldige afweging van de juiste balans van beleidsmixen langs de PPDE-keten te vergemakkelijken.

4.2. Gevolgen voor Nederland en Europa

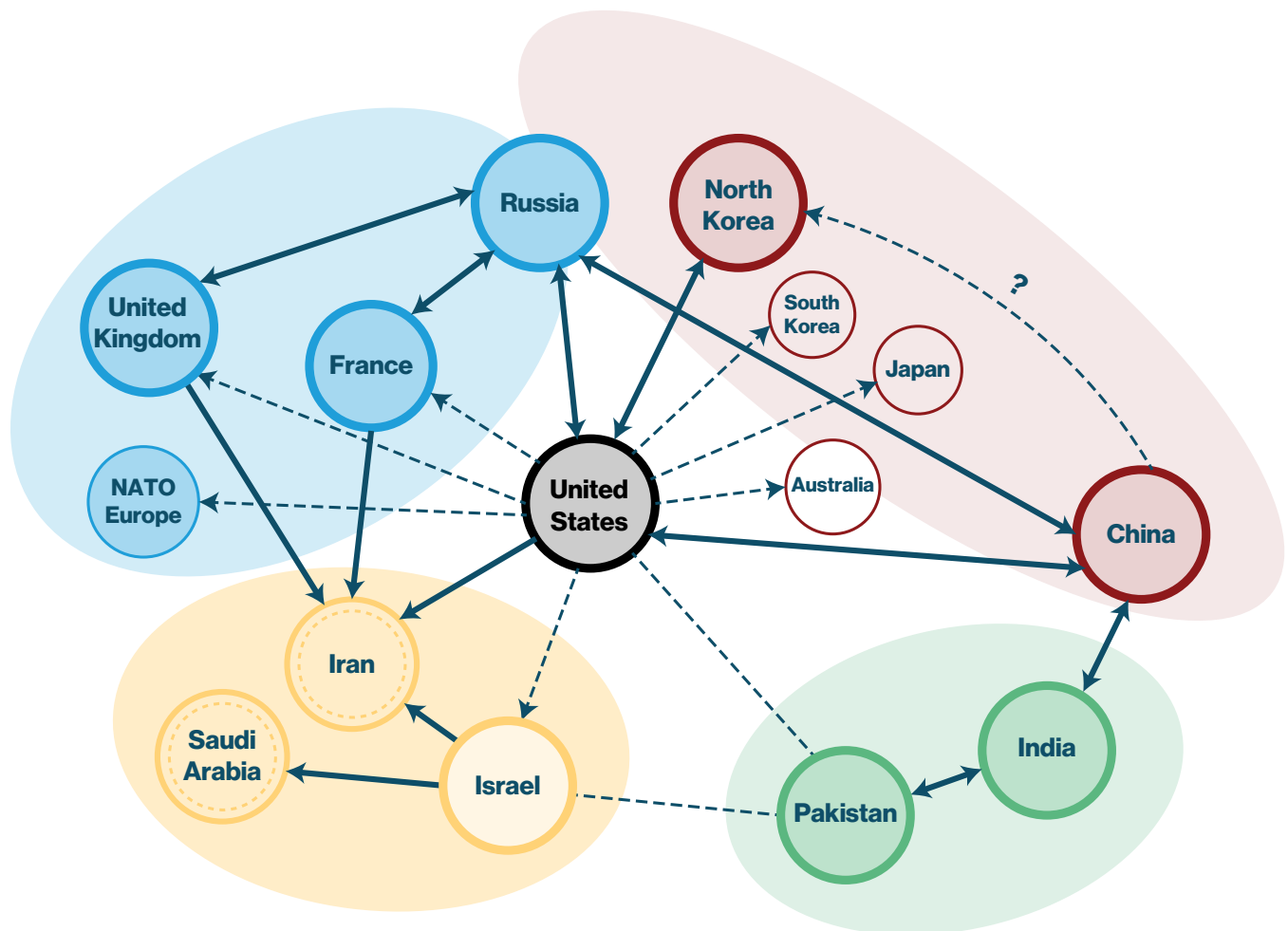
Europa speelt voor het grootste deel een ondergeschikte rol in de wisselwerking tussen de trilaterale Amerikaans-Russisch-Chinese nucleaire relatie en andere kleinere, regionale relaties (zie figuur 5). Europese staten zouden echter een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan het verminderen van de conventionele onbalans tussen Europees NAVO en Rusland. De conventionele onevenwichtigheid in het noordoosten van de NAVO voegt escalerende druk toe aan de VS om de afschrikingslacunes in de escalatieladder op te vullen met meer flexibiliteit in hun nucleaire arsenaal en investeringen in geavanceerde conventionele wapens. In combinatie met een alomvattende inspanning om de proliferatie van kernwapens en hun overbrengingsmiddelen in te dammen en te beteugelen, zou conventionele afschrikking een manier kunnen zijn om de doos van Pandora van hernuclearisatie van de Europese veiligheid te sluiten. Net als het succes van wapenbeheersing en non-proliferatie-inspanningen in de Koude Oorlog, zou het verwerven van dergelijke capaciteiten ook de onderhandelingspositie van Europese staten verbeteren om nieuwe overeenkomsten met Rusland na te streven. Het rapport schetst verschillende conventionele onevenwichtigheden die staten probeerden te compenseren door middel van kernwapens, en vice versa, in elke regio.

De status van de VS als garantsteller voor uitgebreide afschrikking voor zijn bondgenoten in Europa, Azië en het Midden-Oosten maakt de zaken nog ingewikkelder. Als buitenregionaal hegemoon heeft de VS altijd grotere inspanningen moeten leveren om de geloofwaardigheid in elke regio te behouden. De VS heeft dit gedaan door nucleaire en conventionele capaciteiten te bouwen die het meer flexibiliteit geven; zijn first-use-beleid is een gevolg van zijn uitgebreide afschrikingsbeleid. Hoewel het schijnbaar contra-intuïtief en een onconventionele manier is voor wapenbeheersing, zouden Europese verbeteringen aan hun conventionele afschrikking de kosten en de voordelen van agressie voor Rusland verhogen en daardoor de druk op de VS verminderen. Het voordeel hiervan is dat de afschrikking van de NAVO minder afhankelijk zal worden van de VS, die het bovendien steeds moeilijker zal krijgen om hun multiregionale verplichtingen na te komen. Het alternatief zou een hernuclearisering van het Europese strijdtoneel zijn.

Bovendien lenen opkomende technologieën zich voor een breed scala aan non-proliferatie-, wapenbeheersings- en afschrikingsmaatregelen in de PPDE-keten (zie tabel 2). De toolbox om de productie, proliferatie, implementatie en het gebruik van nieuwe technologieën te beperken of te beheersen, is gebaseerd op beproefde methoden en wordt aangevuld met een nieuwere variant. Voorheen lag de focus op vermindering van de arsenaalomvang en traditionele kwantitatieve wapenbeheersingsmaatregelen (INF, START, ABM).

Deze maatregelen zijn echter minder relevant en toereikend geworden voor nieuwere technologieën. Dit is deels politiek: multipolariteit leent zich om

Figuur 6: Interactie van strategische betrekkingen en nucleaire dyades

De EU-lidstaten moeten hun vermogen om zich tegen potentiële tegenstanders te verdedigen en hen af te schrikken vergroten door verbeteringen aan te brengen in hun conventionele afschrikking en daarbij de conventionele onbalans tussen NAVO, Europa en Rusland aan te pakken.

diverse redenen minder voor een kwantiteitsbenadering aangezien verschillende geopolitieke dynamieken verschillende wapenbeheersingsoplossingen noodzakelijk maken. Maar de immateriële aard van een aantal van de opkomende technologieën maakt implementatie ook technisch complex, zo niet onmogelijk. Verificatie is problematisch, zowel politiek als

technisch. Dat geldt niet alleen voor grotendeels immateriële technologieën, zoals cyber, maar ook voor antisatellietwapens. Tegelijkertijd leent de implementatiefase zich voor sommige van deze technologieën, met name AI en LAWS, voor nieuwe maatregelen om risico's te verminderen en naleving van wettelijke, ethische en operationele richtlijnen te waarborgen.

Tabel 2: Beoordeling voor alle wapentechnologieën en hun fases³

	Production	Proliferation	Deployment	Employment
Hypersonic weapons	Low	Low	Medium	High
ASATs	Low	Medium	Medium	Low
DEWs	Low	Medium	Low	Low
Dual-capable C3I	High	Medium	High	Medium
Dual-capable missiles	High	Medium	Medium	Medium
Missile defense	Low	Low	Low	High
Cyber	Low	High	Low	Low
AI	Low	Medium	Medium	Low
LAWS	Low	Medium	Medium	Low
Remote sensing	Medium	Medium	Medium	High

³ Uitleg van wapentechnologie acroniemen: ASAT's zijn anti-satelliet wapens; DEW's zijn gerichte energiewapens; C3I verwijst naar commando, controle, communicatie en intelligentie; AI staat voor kunstmatige intelligentie; en LAWS zijn dodelijke autonome wapensystemen.

4.3. Beleid en bondgenoten voor Nederland en Europa

Willen Nederland en andere EU-lidstaten de handen ineenslaan op het gebied van wapenbeheersing, dan zullen ze een frisse blik op het onderwerp moeten omarmen. De EU heeft expertise opgebouwd op het gebied van technische en financiële bijstand ter ondersteuning van de uitvoering van verdragen en het werk van internationale agentschappen, maar er is meer nodig.⁴ Daarom zouden zij er goed aan doen maatregelen te overwegen op de volgende drie gebieden.

Ten eerste moeten de EU-lidstaten hun vermogen om zich tegen potentiële tegenstanders te verdedigen en hen af te schrikken vergroten door verbeteringen aan te brengen in hun conventionele afschrikking door het toepassen van denial en daarbij de conventionele onbalans tussen NAVO, Europa en Rusland aan te pakken. Dit zou de kosten verhogen en de voordelen van agressie voor Rusland verlagen en daarmee de druk op de VS verminderen. Dit zou ook de EU ten goede komen door haar minder afhankelijk te maken van een VS die in veiligheidskwesties steeds meer prioriteit zal geven aan de Indo-Pacific. Het zou als bijkomend voordeel hebben dat de trans-Atlantische veiligheidslast beter in evenwicht wordt gebracht en daarmee een twistpunt in de betrekkingen tussen de VS en de EU wordt weggenomen.

Ten tweede zou het verstandig zijn als de EU-lidstaten ten volle gebruik zouden maken van opkomende technologieën. Deze technologieën lenen zich voor een breed scala aan non-proliferatie-, wapenbeheersings- en afschrikkingmaatregelen in de PPDE-keten. De toolbox om de productie, proliferatie, inzet en

gebruik van nieuwe technologieën te beperken of te beheersen, moet gebaseerd zijn op een combinatie van traditionele wapenbeheersingsmethoden, aangevuld met nieuwere.

Ten slotte verschuift de nadruk binnen wapenbeheersing van het beheersen van primaire productie-inputs naar het beperken van hun militaire toepasbaarheid en proliferatie. Het rapport beveelt verschillende doelstellingen op dit gebied aan. Traditionele exportcontroleregimes staan onder druk, maar zijn nog steeds relevant. Het voortdurend herzien van specifieke en op maat gemaakte exportlijsten is daarbij essentieel. Het betrekken van de particuliere sector bij het opstellen en evalueren van exportregelgeving is cruciaal om draagvlak en implementatiegemak te garanderen. De verspreiding aan kennis en expertise kan worden tegengegaan door contractuele verplichtingen. Traditionele maatregelen zoals pre-lanceringsmeldingen voor tests of strengere regelgeving voor testen kunnen helpen de productie van tastbare, meer traditionele technologieën zoals hypersonische wapens, ASAT's, DEW's en raketverdediging te beteugelen.

Het zou ook raadzaam zijn om risicobeperking na te streven met technische en politieke middelen. Kruiscontrole is cruciaal bij het omgaan met automatisering, relevante vertrouwenwekkende maatregelen omvatten hotlines, technische kruisverificatiemaatregelen en optimale mogelijkheden voor omgevingsbewustzijn. Eenzijdige declaratoire verklaringen kunnen het vertrouwen verder vergroten. Het vaststellen van normen en regels zou helpen bij het reguleren van de productie, de inzet en het gebruik van technologieën. Tenslotte zal afschrikking waarschijnlijk meer domeinoverschrijdend van aard zijn dan in het verleden, wat robuuste, geïntegreerde afschrikhoudingen vereist.

⁴ Claire Portela, 'The EU's Arms Control Challenge: Bridging Nuclear Divides' (European Union Institute for Security Studies, 28 April 2021), <https://www.iss.europa.eu/content/eu%E2%80%99s-arms-control-challenge>.

5. Identiteit, industrie en interoperabiliteit

5.1. Defensiematerieelsamenwerking

Om een levensvatbare en effectieve mate van strategische autonomie te bereiken, zal de Europese Unie haar militaire capaciteiten moeten versterken. Dit kan simpelweg niet worden bereikt door de EU-lidstaten ervan te overtuigen hun defensie-uitgaven te verhogen - ook het gebrek aan interoperabiliteit in wapensystemen en de inefficiëntie van defensie-investeringen zullen moeten worden aangepakt. Europa zal zijn strijdkrachten moeten voorzien van moderne(re) wapens, om zo de afhankelijkheid van de Amerikaanse veiligheidsgarantie te verminderen. In dat opzicht zijn er drie opties voor het bewapenen van de legers van de EU-lidstaten: het aanschaffen/aankopen van kant-en-klare, bestaande wapensystemen van buitenlandse leveranciers, meestal de VS; licentieproductie van wapens en wapensystemen door nationale defensie-industrieën; en samenwerking met andere Europese staten om gezamenlijk wapensystemen te ontwikkelen, te produceren en te verwerven. Gezien de wending van de VS naar de Indo-Pacific en de waarschijnlijkheid dat Washington de komende jaren minder bereid zal zijn om garant te staan voor de veiligheid van de EU, vertrouwen Europeanen liever niet op de eerste optie. De tweede optie is ook niet geen reële optie, omdat individuele lidstaten de budgetten voor onderzoek en ontwikkeling en de schaal van economieën missen om echt autarkisch te zijn.

Dit betekent dat meer samenwerking op het gebied van de productie van wapens en bewapening van de strijdkrachten van de EU-lidstaten cruciaal zal zijn als zij succesvol meer onderlinge samenhang tussen de

strijdkrachten willen genereren. Om zich te kunnen verdedigen tegen potentiële tegenstanders en hen af te schrikken, zullen de EU-lidstaten hun defensieuitgaven moeten verhogen en manieren moeten vinden om effectiever met elkaar en met een post-Brexit Verenigd Koninkrijk samen te werken. In dit rapport worden dan ook aanbevelingen gedaan voor specifieke programma's voor gezamenlijke bewapening waaraan Nederland zou moeten deelnemen.

Het gedrag van de grootmachten lijkt er echter op te wijzen dat samenwerking tussen staten om wapens te ontwikkelen en te vervaardigen moeilijk is. De VS, China en Rusland zijn terughoudend om buitenlandse militaire hardware te gebruiken of deel te nemen aan gezamenlijke bewapeningsprojecten. De ervaring van Europese staten zoals Frankrijk, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk doet echter anders vermoeden. De lucht- en ruimtevaartsector is daar een voorbeeld van. Sinds de jaren zestig zijn er in dit gebied talrijke Europese samenwerkingsverbanden geweest, waaronder patrouille-, trainings- en transportvliegtuigen, gevechtsvliegtuigen, helikopters en raketten.

Meer recentelijk heeft deze gezamenlijke aanpak zich verspreid. Op marinegebied hield de samenwerking aanvankelijk in dat het ene land ofwel de rompvorm ofwel subsystemen van een andere marine overnam. In de jaren '80 werd de tripartiete mijnenjagersklasse in gebruik genomen in Frankrijk, België en Nederland. Dit werd gevolgd door uitgebreide samenwerking tussen Frankrijk, Italië en, in mindere mate, het Verenigd Koninkrijk op het gebied van geavanceerde oorlogsschepen. Soortgelijke inspanningen vonden ook plaats in Duitsland en Nederland, vaak gericht op elektronica zoals sensoren, computers en communicatiesystemen.

Tabel 3: Top tien van defensie-industrieën in Europa (US\$ x 1,000,000)

Company	Defense Revenue	Total Revenue	Percentage	World Ranking
1. BAE Systems	\$21,033.27	\$23,370.30	90%	7
2. Airbus	\$11,266.57	\$78,916.36	14%	12
3. Leonardo	\$11,109.27	\$15,429.55	72%	13
4. Thales	\$9,251.68	\$20,596.61	45%	16
5. Dassault	\$5,708.84	\$8,171.48	70%	22
6. Rolls Royce	\$4,260.53	\$4,260.53	24%	27
7. Safran	\$4,413.05	\$27,581.55	16%	28
8. Naval Group	\$4,155.14	\$4,155.14	100%	30
9. Rheinmetall AG	\$3,942.46	\$7,001.73	56%	33
10. Babcock Int.	\$3,233.92	\$6,220.17	52%	39

Nationale projecten bleven tot ver in de jaren negentig dominant op het land, hoewel het segment van gepantserde gevechtsvoertuigen verschillende grensoverschrijdende programma's lanceerde nadat binnenlandse bedrijven in enkele kleinere EU-lidstaten waren overgenomen door grotere concurrenten. Met het voorgestelde Frans-Duitse hoofdgevechtstankprogramma en de daarmee samenhangende industriële fusie tussen KMW en Nexter, ligt er waarschijnlijk een meer coöperatief patroon in het verschiet.

Natuurlijk blijven er grote obstakels bestaan. Deze problemen vloeien voor een belangrijk deel voort uit de versnippering van de Europese defensiemarkt. EU-lidstaten kopen de meeste van hun apparatuur in eigen land. Grote wapensystemen zoals tanks, fregatten en jagers worden geproduceerd door relatief weinig Europese bedrijven en gekocht door een klein aantal Europese klanten, wat leidt tot aanzienlijke inefficiënties.

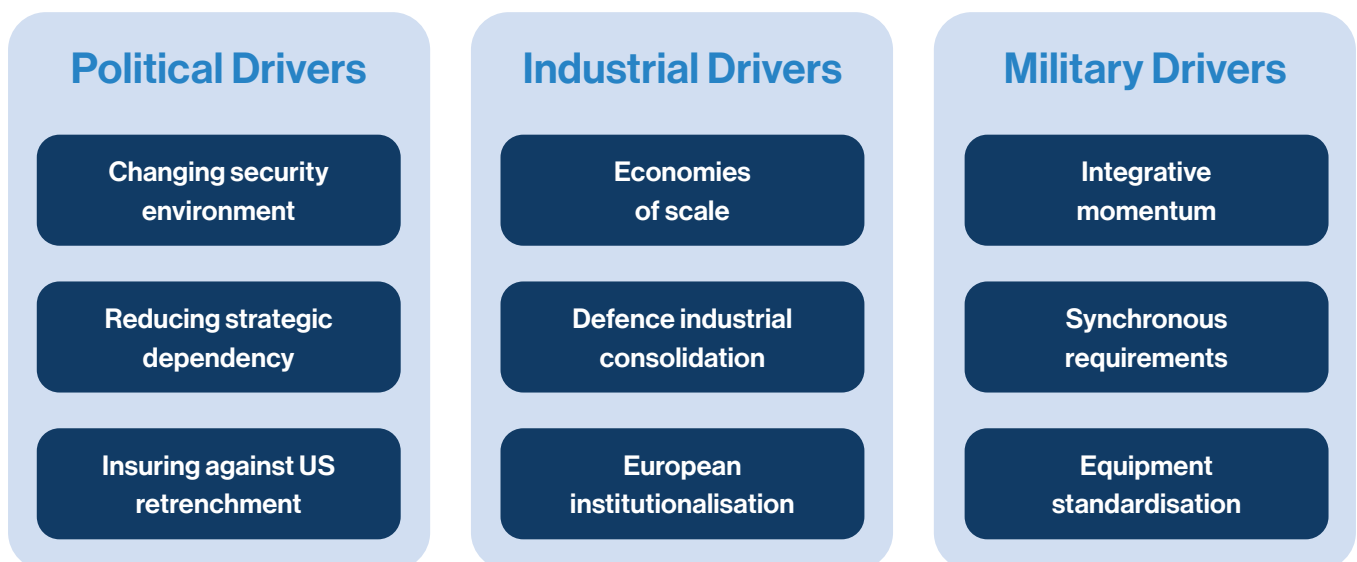
Toch is er potentie om een gezondere en efficiëntere defensiemarkt te creëren. De Europese defensie-industriële sector is aanzienlijk, genereert een jaaromzet van ongeveer 116 miljard euro en biedt werk aan meer dan 400.000 hoogopgeleide werknemers. De luchtvaartsector is goed voor 41% van de totale omzet, gevolgd door de land- (36%) en marinesector (23%). Er is variatie bij de tien grootste Europese defensiebedrijven – zie tabel 3 – op basis van omzet. Sommige richten zich voornamelijk op de defensiemarkt, terwijl andere voor slechts een klein deel van het bedrijf afhankelijk zijn van defensieklanten. Een uitdaging die moet worden aangepakt, is het feit dat verschillende van de grootste spelers in de Europese defensie-industrie hun belangrijkste voetafdruk in het Verenigd Koninkrijk hebben, met enkele dochterondernemingen in de Europese Unie. Dit zou het doel om de Europese defensiesamenwerking te vergroten, als het gaat om het opstellen van beleid en regelgeving voor een post-Brexit VK, bemoeilijken.

5.2. Gevolgen voor Nederland en Europa

De motivatie voor ieder Europees bewapeningsproject is complex en multidimensionaal. De dynamiek verschilt van sector tot sector en hedendaagse veiligheidsvraagstukken hebben invloed op individuele programma's. Dat gezegd hebbende, leiden in het algemeen drie overkoepelende factoren tot toenemende Europese defensiematerieelsamenwerking: politieke, industriële en militaire drijfveren (zie figuur 7). Deze factoren moeten holistisch worden beschouwd.

Politieke drijfveren van Europese defensiematerieelsamenwerking bestaan onder meer uit de ontwikkelingen in de externe veiligheidsomgeving van Europa, die over het algemeen als nadelig worden ervaren voor Nederland en voor Europa. Een cruciaal aspect van dit veranderende veiligheidslandschap is de relatie met de VS. Naarmate de strategie en het gedrag van de VS veranderen als gevolg van zowel interne economische en politieke uitdagingen als wel van de behoefte om effectiever met China te concurreren, tracht de EU enerzijds haar strategische afhankelijkheid van de VS te verminderen en tegelijkertijd meer verantwoordelijkheid te nemen voor het veiligstellen van haar eigen veiligheid.

Figuur 7: Factoren die ten grondslag liggen aan Europese defensiematerieelsamenwerking

Deze politieke factoren beïnvloeden op hun beurt de industriële drijfveren voor Europese defensiematerieelsamenwerking. Deze drijfveren maken EU-lidstaten meer geneigd om Europese wapensystemen aan te schaffen in plaats van door de VS geleverde wapensystemen. Een bijkomende factor is de afnemende economische levensvatbaarheid van een uitsluitend nationale benadering van het genereren van geavanceerde militaire capaciteiten. Dit omvat onder andere schaalvoordelen, grensoverschrijdende industriële consolidatie en de institutionele verdieping van de Europese samenwerking op het gebied van wapeniging via het creëren van instrumenten zoals het Europees Defensiefonds (EDF).

Het derde en laatste cluster van drijfveren van Europese defensiematerieelsamenwerking zijn de militaire drijfveren. De toegenomen Europese defensiematerieelsamenwerking is namelijk ook een product van reeds bestaande samenwerkingsinitiatieven op het gebied van Europees militair beleid, die een hoge mate van gemeenschappelijkheid en interoperabiliteit van de uitrusting vereisen. Verder hebben symmetrie in eisen en de timing van de aanschaf van militair materieel een belangrijke invloed op de mogelijkheid tot samenwerking.

“

Naarmate de strategie en het gedrag van de VS veranderen als gevolg van zowel interne economische en politieke uitdagingen als van de behoefte om effectiever met China te concurreren, tracht de EU haar strategische afhankelijkheid van de VS te verminderen en tegelijkertijd meer verantwoordelijkheid te nemen voor het veiligstellen van haar eigen veiligheid.

”

5.3. Beleid en bondgenoten voor Nederland en Europa

Één van de belangrijkste manieren waarop Nederland en andere EU-lidstaten kunnen bijdragen aan het succes van strategische autonomie, is door het verbeteren van de samenwerking op het gebied van de productie van defensiemateriaal, aangezien dit hun vermogen om zich te verdedigen tegen potentiële tegenstanders en deze af te schrikken, verbetert. Het is de definitie van samenhangen.

In Europa behoren nieuwe gevechtstanks, geïntegreerde lucht- en raketverdediging, een nieuwe generatie gevechtsvliegtuigen, stealth-gevechtsdrones, langeafstandsbewakingsdrones, helikopters en maritieme patrouillevliegtuigen tot de meest in het oog springende bewapeningsitems.⁵ Rekening houdend met de Europese capaciteitsbehoeften, zoals gedefinieerd in het capaciteitsontwikkelingsplan en de bijbehorende documenten, de kenmerken en expertisegebieden van de Nederlandse defensie-industrie, evenals de toekomstige operationele behoeften van de Nederlandse krijgsmacht, moet Nederland deelname aan de volgende Europese programma's voor gezamenlijke bewapening overwegen (zie figuur 8).

Ten eerste het Future Combat Air System (FCAS), een Frans-Duits-Spaans programma voor zowel toekomstige bemande gevechtsvliegtuigen als onbemande

luchtsystemen. De kennis en industriële capaciteiten in de Nederlandse lucht- en ruimtevaartsector bieden potentieel om bij te dragen aan gebieden als vliegtuigonderdelen, sensorsystemen, informatieverwerkingssystemen en communicatiesystemen. De Koninklijke Luchtmacht heeft geen behoefte aan een volgende generatie gevechtsvliegtuigen, aangezien de F-35A tot het midden van de 21e eeuw aan haar eisen zal voldoen. Echter, deelname aan de ontwikkeling van onbemande luchtsystemen zou het Nederlandse belang dienen om samen te werken met de grotere Europese landen met het oog op standaardisatie en verbetering van de interoperabiliteit.

Ten tweede het Main Ground Combat System (MGCS), een Frans-Duits programma voor het vervangen van zowel de Leopard 2 als Leclerc gevechtstanks. Het is een multiplatformconcept waarbij zowel bemande als onbemande grondvoertuigen betrokken kunnen zijn. Italië, Spanje en het VK hebben al interesse getoond om toe te treden tot MGCS. De Nederlandse defensie-industrie heeft relevante capaciteiten in deze sector, zoals communicatiesystemen, sensoren en simulatieapparatuur, beschermingsmaterialen en digitale/IT-systemen. De Nederlandse landstrijdkrachten werken al nauw samen met hun Duitse tegenhanger en het 414e Duitse tankbataljon heeft een volledig geïntegreerde Nederlandse tankcompagnie, die dezelfde Leopard 2 gebruikt. Vanuit dat perspectief is MGCS voor de Koninklijke Landmacht – evenals de ontwikkeling van de toekomstige generatie gepantserde voertuigen – van groot belang om toekomstige interoperabiliteit met het Duitse leger te garanderen.

⁵ Paul van Hooft and Lotje Boswinkel, 'Surviving the Deadly Skies: Integrated Air and Missile Defence 2021-2035' (HCSS, 1 December 2021), <https://hcss.nl/report/surviving-the-deadly-skies/>.

“

Één van de belangrijkste manieren waarop Nederland en andere EU-lidstaten kunnen bijdragen aan het succes van strategische autonomie, is door het verbeteren van de samenwerking op het gebied van de productie van defensiemateriaal.

”

”

Ten derde de Next Generation Rotorcraft Capability (NGRC). Dit is een Frans-Duits-Italiaans-Brits middelzwaar helikopterprogramma bedoeld om de huidige generatie helikopters voor Europese NAVO-landen te vervangen. De Nederlandse aerospace-industriële capaciteiten maken Nederland kandidaat voor deelname aan NGRC. Momenteel heeft de Nederlandse

luchtmacht de Cougar beschikbaar als middelgrote helikopter, terwijl de marine de vergelijkbare NH90 exploiteert. Ervan uitgaande dat de eisen voor de vervangende helikopters met elkaar in lijn worden gebracht, zou NGRC aan deze behoefte moeten voldoen en tegelijkertijd met Europese partners moeten standaardiseren op hetzelfde type helikopter.

Figuur 8: De drie beschouwde Europese defensiematerieelprogramma's

6. Klimaatveiligheid in mondiale hotspots

6.1. Klimaatverandering

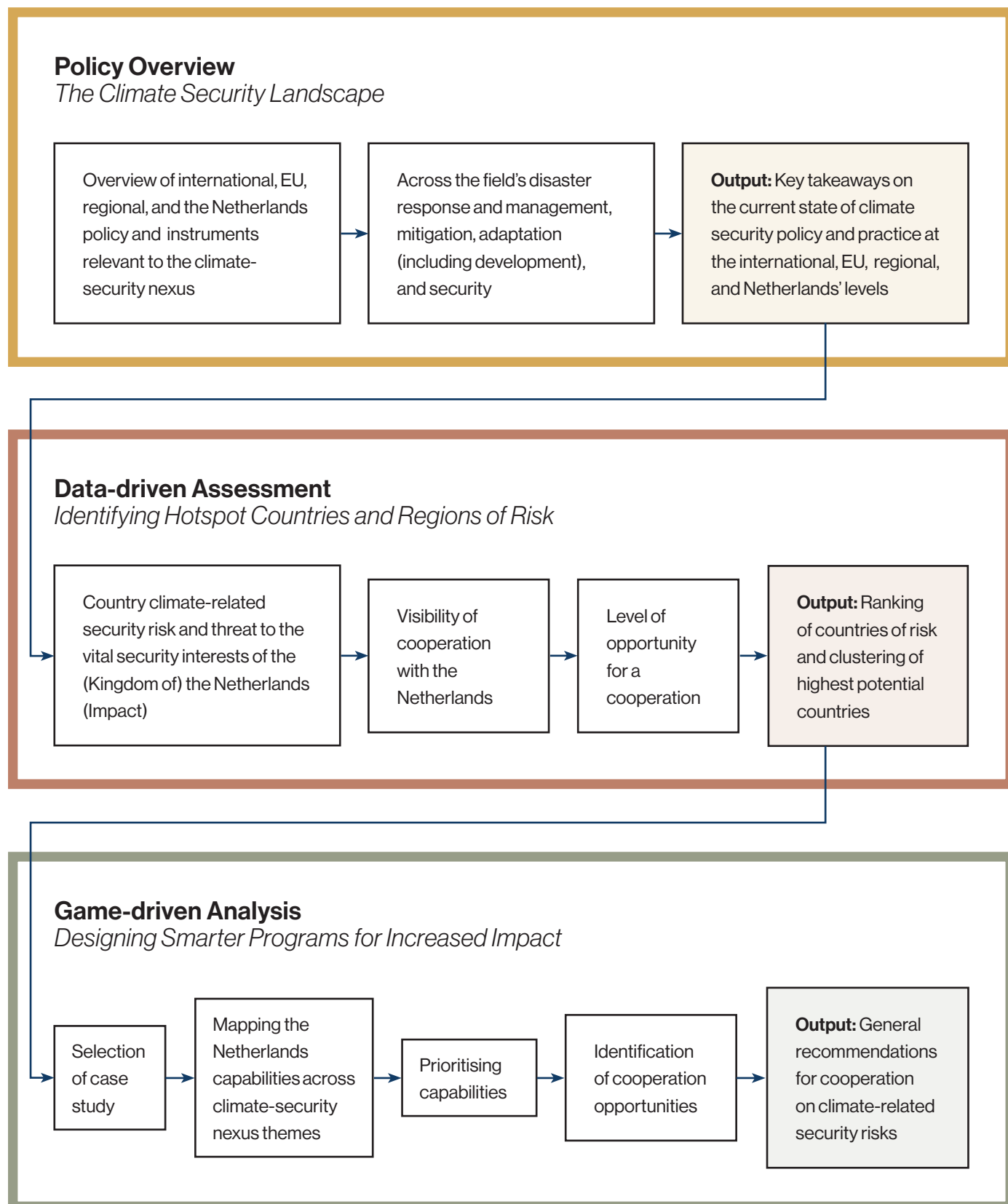
De komst van de wereldwijde klimaatcrisis heeft verstrekende gevolgen gehad voor het internationale veiligheidslandschap. Klimaatverandering kan een rol spelen bij het ontstaan van sociale onrust, politieke geschillen en gewelddadige conflicten. Daarom verwijst het concept van klimaatveiligheid naar interacties tussen veranderingen in klimaatpatronen en politieke, militaire, economische en sociale risico's of spanningen voor de vrede, veiligheid en stabiliteit. Dit betekent dat bij inspanningen om te reageren op, het mitigeren van en het aanpassen aan klimaatverandering, rekening moet worden gehouden met veiligheidsproblemen. Deskundigen zijn het erover eens dat het bestrijden van klimaatgerelateerde veiligheidsuitdagingen een geïntegreerde aanpak vereist door een diverse groep actoren die de verschillende aspecten van de klimaatveiligheidsnexus kunnen aanpakken, waaronder (internationale) diplomatie, ontwikkeling, defensie en rampenbestrijding.

In 2018 heeft het Nederlandse parlement formeel erkend dat een betere integratie van het Nederlandse klimaat-, ontwikkelings- en veiligheidsbeleid zou bijdragen aan het bestrijden van de onderliggende oorzaken van instabiliteit in risicolanden en

– indirect – de effecten van bredere instabiliteit op de Nederlandse nationale veiligheid. In een door het parlement opgestelde nota 'Investeren in mondiale vooruitzichten' wordt aanbevolen om intensiever te werken aan de toepassing van door Nederland gefinancierde klimaatadaptatieprogramma's en conflictpreventie-activiteiten in risicolanden. Ook heeft de Nederlandse regering toegezegd om in zowel het Nederlandse ontwikkelingssamenwerkingsbeleid als het veiligheidsbeleid aandacht te besteden aan klimaatweerbaarheid en conflictgevoeligheid.

Dit rapport doet aanbevelingen om Nederland en de EU te helpen bij het vaststellen van normen en regels op het gebied van klimaat en veiligheid die moeten bijdragen aan een internationale omgeving die bevorderlijk is voor de Europese belangen en waarden. Het bestaat uit drie delen. Ten eerste wordt een overzicht ontwikkeld van bestaand internationaal, EU-, regionaal en Nederlands beleid en instrumenten. Ten tweede wordt gebruik gemaakt van een gegevensgestuurde beoordeling om hotspotlanden met risico's te identificeren. Ten slotte ontwerpt het een beleidsspel om concrete programmerings- en samenwerkingsmogelijkheden voor Nederland te verkennen die kunnen worden aangepast aan verschillende contexten. Deze aanpak in drie stappen is samengevat in figuur 9 hieronder.

Figuur 9: De drie benaderingswijzen van het rapport

6.2. Gevolgen voor Nederland en Europa

Ondanks de initiatieven die de Nederlandse overheid de afgelopen jaren heeft genomen, blijven er nog een aantal belangrijke uitdagingen bestaan. Om te beginnen bestaat er nog geen conceptuele duidelijkheid over de definitie van klimaatgerelateerde veiligheid. Voor het grootste deel schetsen documenten niet expliciet de wegen waarlangs klimaatverandering veiligheid kan beïnvloeden, zoals armoede en onrecht. De Nederlandse ministeries zijn bovendien niet ontworpen of uitgerust om alle uitdagingen op het gebied van klimaatveiligheid aan te pakken.

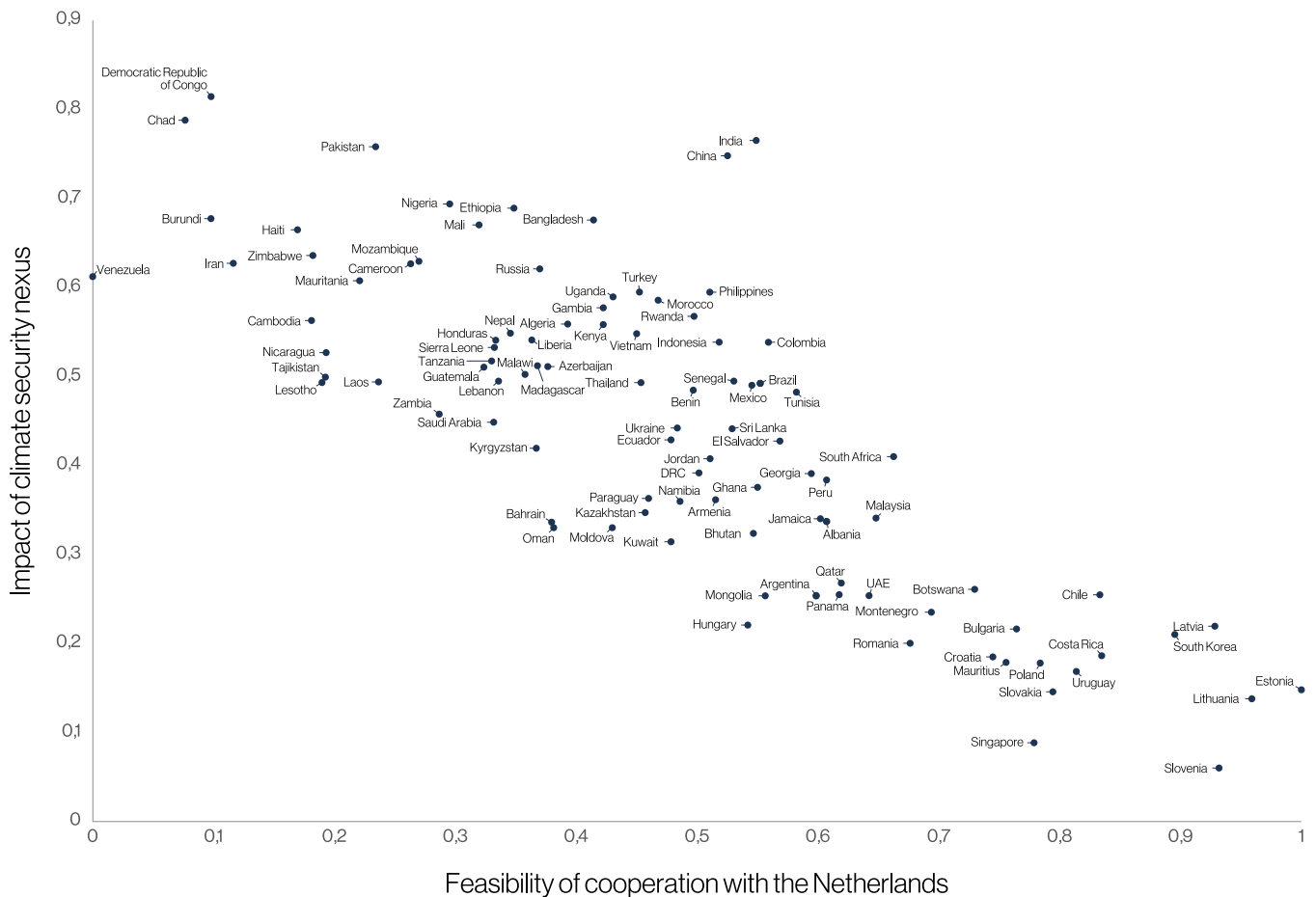
Een ander probleem is dat inspanningen op het gebied van klimaatveiligheid op verschillende gebieden - waaronder mitigatie van klimaatverandering, risicovermindering van rampen, aanpassing en duurzame ontwikkeling - vaak losse benaderingen betreft. Ook pogingen om beleid te implementeren en klimaatverwegingen structureel te integreren in de veiligheidspraktijk zijn te kort geschoten.

Hoewel er aanzienlijke politieke steun is voor inspanningen op het gebied van klimaatveiligheid, is de internationale en Europese beleidsgemeenschap meer gericht op het bereiken van interne klimaatdoelstellingen dan op het integreren van klimaatveiligheid in hun buitenlandbeleid en praktijken. Vooralsnog is er geen consensus over wat en hoe concrete maatregelen kunnen worden genomen.

Tot voor kort richtte de defensiegemeenschap zich op relatief beperkte doelstellingen op het gebied van klimaatveiligheid, zoals het vergroenen van haar strijdkrachten en het versterken van de respons op rampen. De defensiegemeenschap is echter begonnen klimaatveiligheid systematischer te integreren in haar militaire operaties. De door Nederland gefinancierde ontwikkelingsprogramma's en defensiemissies houden echter onvoldoende rekening met klimaatgerelateerde veiligheidsuitdagingen. Vooral fragiele staten zouden baat hebben bij een klimaatbestendige aanpak, aangezien klimaatgerelateerde schokken en extreme weerspatronen de sociale en economische systemen in toenemende mate onder druk zullen zetten, waardoor de armoede en conflicten zullen verergeren.

Datagestuurde risicobeoordelingen en spelgestuurde oefeningen zijn nuttige en ondersteunende instrumenten om nationale en internationale klimaatveiligheidsdoelstellingen te bereiken. Methoden voor de beoordeling van klimaatrisico's bieden een objectieve lens om landen of regio's te identificeren waar Nederland zijn middelen op moet richten. Spelgestuurde verkenningsoefeningen vergemakkelijken de definitie van bestaande en vereiste capaciteiten om klimaatgerelateerde veiligheidsuitdagingen aan te pakken. Ook helpen ze bij het identificeren van regionale en internationale partners die Nederland kunnen ondersteunen bij het realiseren van extra impact. Zie bijvoorbeeld figuur 10 hieronder, die is gegenereerd door datagestuurde risicobeoordeling.

Figuur 10: Het potentieel voor samenwerking met Nederland

Aan de hand van de informatie die is verzameld tijdens de datagestuurde risicobeoordeling, identificeert het rapport zeven interessante landenclusters (zie figuur 11). Deze clusters omvatten de landen met de hoogste gecombineerde score op impact en haalbaarheid, en gesorteerd op de aanvullende criteria, waaronder:

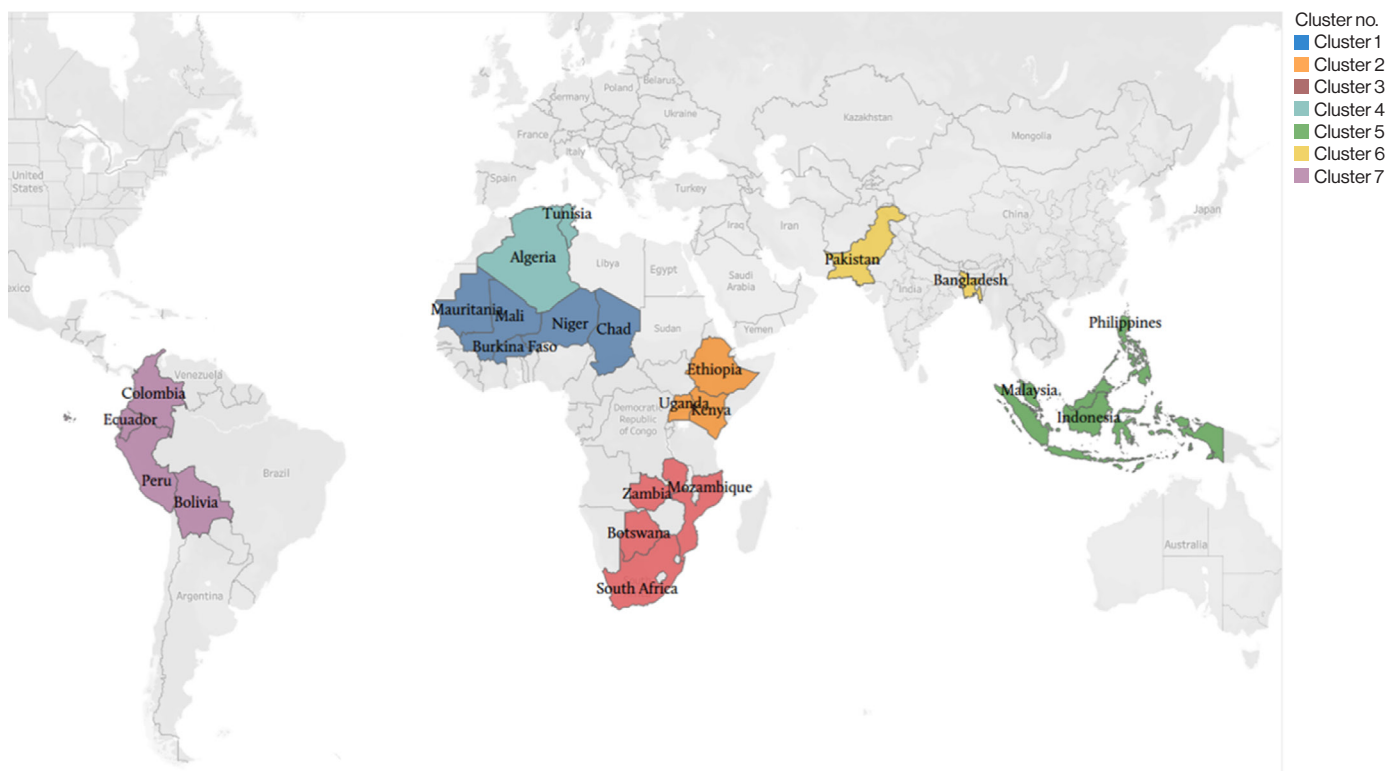
- specifieke klimaatgevaren
- of aangrenzende landen ook risico lopen of als partner kunnen dienen om de impact van klimaatgerelateerde veiligheidsrisico's te mitigeren
- expertise van Nederland op basis van bestaande betrokkenheid bij het land
- nabijheid van (het Koninkrijk der) Nederland(en)

“

Om te voorkomen dat klimaatverandering een veiligheidsprobleem met grensoverschrijdende implicaties wordt, moeten landen met een hoog risico op klimaatonveiligheid worden ondersteund.

”

Figuur 11: Overzicht van de zeven landenclusters

6.3. Beleid en bondgenoten voor Nederland en Europa

De impact van klimaatverandering op de internationale veiligheid is verstrekkend. Nederland en andere EU-lidstaten zijn wereldleider op dit gebied, maar er is nog veel werk aan de winkel wil klimaat en veiligheid een punt van sterkte blijven. Willen Nederland en de overige EU-lidstaten op het gebied van klimaat en veiligheid bij elkaar blijven, dan moeten ze nadenken over actie op drie terreinen. Deze aanbevelingen zijn bedoeld om Nederland en de EU te helpen bij het vaststellen van normen en regels op het gebied van klimaat en veiligheid die moeten bijdragen aan een internationale omgeving die bevorderlijk is voor de Europese belangen en waarden

Ten eerste zijn er op het niveau van de Nederlandse staat verschillende gebieden waar meer zou kunnen worden gedaan. Nederland zou er goed aan doen een op behoeften gebaseerde beleids- en programmeringsaanpak te ontwikkelen en te versterken door datagestuurde klimaatveiligheidsbeoordelingen te koppelen aan bestaand Nederlands beleid, programma's en capaciteiten om de directe toegevoegde waarde van (mogelijke) Nederlandse interventie te bepalen. Ook moet worden overwogen om een integrale ecologische veiligheidsstrategie te ontwikkelen die de Nationale Veiligheidsstrategie, de Defensievisie 2035 en de Integrale Migratieagenda integreert met bestaand Nederlands beleid. Een andere nuttige stap zou zijn om aanvullende intersectorale partnerschappen te ontwikkelen met het bedrijfsleven, het maatschappelijk middenveld en kennisinstellingen ter ondersteuning van de Nederlandse

capaciteitsontwikkeling in het hele klimaatveiligheidsknooppunt gericht op presentie, paraatheid en respons. Het zou goed zijn als Nederland samenhang zou bevorderen in beleid, programma's en initiatieven die raken aan de nexus klimaatveiligheid. Het spelgestuurde HCSS-analysekader zou kunnen worden gebruikt om de programma's die worden geïmplementeerd in het kader van de huidige Theories of Change die zijn ontwikkeld door het Directoraat-Generaal voor Internationale Samenwerking (DGIS) te koppelen of te integreren. Ten slotte doet dit rapport de aanbeveling om voort te bouwen op het model dat is ontwikkeld door Clingendael in risicoregio's en om mogelijkheden te onderzoeken om de inventaris uit te breiden in andere thematische gebieden die relevant zijn voor het aanpakken van de nexus klimaatveiligheid.

Ten tweede moet er op EU-niveau een collectieve reactie komen om effectief te zijn. Dit vereist op zijn beurt dat de EU een gedeelde definitie van het verband tussen klimaat en veiligheid moet opstellen en beleids-synergieën ontwikkelt. Nederland zou op dit gebied het voortouw moeten nemen.

Ten derde zouden Nederland en de EU er op mondiaal niveau verstandig aan doen om meer samen te werken met de landen die het meest worden getroffen door klimaatverandering. Om te voorkomen dat klimaatverandering een veiligheidsprobleem met grensoverschrijdende implicaties wordt, moeten landen met een hoog risico op klimaatonveiligheid worden ondersteund in hun vermogen om effectief te reageren en te voorkomen dat klimaatverandering een veiligheidsdreiging wordt. Daarnaast vereist het voorkomen of minimaliseren van de spillovereffecten van klimaatverandering een gezamenlijke aanpak van klimaatveiligheid. Veel staten zijn al betrokken bij regionale initiatieven; Nederland zou er goed aan doen hen te steunen.

7. Conclusie

Net als de 13 Amerikaanse koloniën in 1776, staan Nederland en de EU vandaag de dag voor enorme uitdagingen in hun streven naar strategische autonomie. Intern worden ze geteisterd door scepsis over het Europese project, nationalistische en antidemocratische politieke krachten, onopgeloste problemen met de Eurozone – en zelfs onenigheid over de eigenlijke betekenis van de term strategische autonomie.⁶ In het buitenland worden ze geconfronteerd met de groeiende tendens van staten om toegang tot gevoelige technologieën te beschouwen als een nulsomspel, de toenemende impact van opkomende en ontwrichtende technologieën in elk facet van de internationale economie en veiligheid, een ontluikende klimaatcrisis en de militarisering van de internationale politiek, vooral onder de grote mogendheden.

Net als de 13 koloniën hebben de EU-lidstaten echter minstens één cruciaal element dat in hun voordeel werkt: falen is geen optie. Als hun revolutie was mislukt, zouden de Amerikaanse koloniën overgeleverd zijn aan de genade van de belangrijkste grootmachten van die tijd, Groot-Brittannië en Frankrijk.⁷ Evenzo hebben de EU-lidstaten geen andere keuze dan samen op te trekken in de zoektocht naar Europese strategische autonomie. Als ze dat niet doen, zal het Europese project haperen, zal de EU moeite hebben om haar economische belangen te beschermen en zullen de individuele lidstaten kwetsbaar zijn voor de steeds agressievere verdeel-en-heerstactieken van andere grootmachten. Simpel gezegd, als strategische autonomie faalt, worden staten als Nederland armer en minder soeverein.

Het goede nieuws is dat, zoals dit rapport onderstreept, vooruitgang is geboekt op een aantal belangrijke gebieden die bijdragen aan de Europese strategische autonomie. De EU heeft al een deel van de noodzakelijke infrastructuur geïnstalleerd om techno-nationalisme te bestrijden. Het heeft ook verschillende instellingen opgericht die bedoeld zijn om een uitgebreidere inlichtingenuitwisseling tussen de lidstaten te vergemakkelijken. De EU beschikt tevens over een goed ontwikkelde expertise op het gebied van technische en financiële bijstand ter ondersteuning van de uitvoering van wapenbeheersingsverdragen en het werk van internationale agentschappen. EU-lidstaten hebben bovendien veel ervaring met gezamenlijke bewapeningsprogramma's en hebben een aantal van dergelijke programma's in de pijplijn zitten. Tenslotte zijn Nederland en de EU wereldleiders geworden in het begrijpen van en handelen naar de veiligheidsimplicaties van klimaatverandering.

Bovendien wijzen deze ontwikkelingen op een groeiend besef bij veel beleidsmakers dat ze meer moeten doen om de lidstaten en de EU voor te bereiden op het verdedigen van haar belangen en waarden in een turbulente wereld. Er zijn ook aanwijzingen dat de burgers in de lidstaten de behoefte beginnen te krijgen aan een robuuster en uniformer buitenlands en veiligheidsbeleid van de EU – een beleid dat bestand is tegen de wisselvalligheden van de geopolitiek van de 21e eeuw – hoewel de aanhoudende macht van anti-EU politieke partijen een probleem blijft.⁸

⁶ For a discussion about the different definitions, see Paul Verhagen, Esther Chavannes, and Frank Bekkers, 'Flow Security in the Information Age' (HCSS, 7 December 2020), <https://hcss.nl/report/flow-security-in-the-information-age/>.

⁷ David C. Hendrickson, *Peace Pact* (University Press of Kansas, 2003), <https://kansaspess.ku.edu/978-0-7006-1493-1.html>.

⁸ Claire Portela, 'The EU's Arms Control Challenge: Bridging Nuclear Divides' (European Union Institute for Security Studies, 28 April 2021), <https://www.iss.europa.eu/content/eu%E2%80%99s-arms-control-challenge>; Jon Henley and Jon Henley Europe correspondent, 'Support for Eurosceptic Parties Doubles in Two Decades across EU', *The Guardian*, 2 March 2020, <https://www.theguardian.com/world/2020/mar/02/support-for-eurosceptic-parties-doubles-two-decades-across-eu>.

Dit rapport brengt echter ook ontnuchterend nieuws naar voren. Het identificeert drie brede gebieden waarop er werk aan de winkel is. Ten eerste moet er meer worden gedaan om regels en normen vast te stellen op belangrijke aandachtsgebieden om vorm te kunnen geven aan een internationale omgeving die bevorderlijk is voor de Europese belangen en waarden. Als het gaat om het probleem van techno-nationalisme, doet de EU niet genoeg om de indrukwekkende resultaten van haar onderzoeks- en ontwikkelingsecosysteem te beschermen. De resultaten zijn braindrain, het verlies van R&D-capaciteiten en de overdracht van technologische knowhow. Als reactie daarop dringt het rapport er bij beleidsmakers op aan stappen te ondernemen, zoals het toepassen van bescherming van kritieke infrastructuur op gevoelige technologieën, het gebruik van inkoop om de cyberbeveiliging en contraspionage te verbeteren, het gebruik van billijkheidsprincipes om legitieme handels- en inkoopbelemmeringen op te werpen, het concurrentievermogen te versterken met een meer holistische benadering van de innovatie ecosysteem, en ondersteuning van initiatieven op EU-niveau over kwesties als oneerlijke concurrentie, concurrentie in derde landen, het Europees Toekomstfonds en een Europees technisch visum voor het aantrekken en behouden van getalenteerde werknemers.

Klimaat en veiligheid is een ander vlak waarop meer moet worden gedaan om regels en normen vast te stellen op belangrijke gebieden. Er is nog steeds een gebrek aan conceptuele duidelijkheid over de definitie van klimaatgerelateerde veiligheid en Nederlandse ministeries zijn niet ontworpen of toegerust om alle uitdagingen op het gebied van klimaatveiligheid aan te pakken. Daarnaast hebben bestaande initiatieven de neiging om losse benaderingen toe te passen, waarbij verschillende methoden en financiering worden

toegepast binnen afzonderlijke praktijkgemeenschappen. Hoewel er veel politieke steun is voor intensievere inspanningen, is de internationale en Europese beleidsgemeenschap meer gericht op het behalen van interne klimaatdoelstellingen dan op het integreren van klimaatveiligheid in buitenlandbeleid en praktijken. Als reactie daarop suggereert het rapport dat Nederland het volgende ontwikkelt: een op behoeften gebaseerde beleids- en programmeringsaanpak door datagestuurde beoordelingen te koppelen aan bestaand Nederlands beleid, programma's en capaciteiten; een integrale ecologische veiligheidsstrategie die de Nationale Veiligheidsstrategie, de Defensievisie 2035 en de Integrale Migratieagenda integreert met bestaand Nederlands beleid; en aanvullende intersectorale partnerschappen met het bedrijfsleven, het maatschappelijk middenveld en kennisinstellingen.

Ten tweede zouden Nederland en de EU meer kunnen doen om de economieën en samenlevingen van de EU-lidstaten te beschermen tegen inmenging van buitenaf. Dit rapport richt zich op het belang van de versterking van de samenwerking op het gebied van inlichtingendiensten tussen EU-lidstaten en met gelijkgestemde externe partners om dreigingen het hoofd te bieden, zoals de grijze zone-tactieken die steeds vaker worden gebruikt door andere staten, met name China en Rusland, en de uitdagingen van niet-staatelijke actoren, zoals de handel in verdovende middelen. Het rapport stelt maatregelen voor, zowel binnen de EU als daarbuiten. Beleidsmakers zouden het EU Early Warning System (EWS) kunnen versterken door het te voorzien van verschillende elementen uit het NATO Intelligence Warning System (NIWS); zij zouden de EU-samenwerking bij de bestrijding van hybride dreigingen kunnen versterken met regelmatig bijgewerkte dreigingsevaluaties en alomvattend situationeel bewustzijn; en ze zouden het

Intelligence College Europe (ICE) kunnen gebruiken als forum om samenwerking op het gebied van inlichtingendiensten en een gemeenschappelijke cultuur onder Europese inlichtingendeskundigen te bevorderen. In het buitenland zouden EU-lidstaten de belangen en waarden die zij met Japan delen kunnen gebruiken om een agenda voor verdere samenwerking te ontwikkelen, met het kader van de Strategische Partnerschapsovereenkomst als uitgangspunt. Ze zouden ook de samenwerking van inlichtingendiensten met het Verenigd Koninkrijk tot een prioriteit kunnen maken. Meer specifiek zouden ze de best practices van Joint Interagency Task Force-South (JIATFS) kunnen integreren in het Maritime Analysis and Operations Centre - Narcotics (MAOC-N) en een post-Brexit UK betrokken houden als een belangrijke deelnemer in MAOC-N.

Ten derde stelt het rapport dat alleen door het vergroten van de militaire slagkracht en het bevorderen van nauwere militaire samenwerking Nederland en de EU in staat zullen zijn zich te verdedigen tegen potentiële tegenstanders en deze af te schrikken. Het stimuleren van samenwerking op het gebied van bewapening tussen EU-lidstaten zou daarbij een aandachtspunt moeten zijn, maar de versnippering van de Europese defensiemarkt is een grote hindernis. EU-lidstaten kopen de meeste van hun apparatuur in eigen land. Ook worden grote wapensystemen zoals tanks, fregatten en jagers geproduceerd door relatief weinig Europese bedrijven en gekocht door een klein aantal Europese klanten, wat leidt tot aanzienlijke inefficiënties. Om een bijdrage te leveren aan meer samenwerking op het gebied van de productie van defensiemateriaal, stelt het rapport voor dat Nederland moet

overwegen deel te nemen aan drie Europese programma's: het Future Combat Air System (FCAS), voor zowel toekomstige bemande gevechtsvliegtuigen als onbemande luchtsystemen; het Main Ground Combat System (MGCS), bedoeld om zowel de Leopard 2 als de Leclerc gevechtstanks te vervangen; en de Next Generation Rotorcraft Capability (NGRC), een programma voor middelzware helikopters.

Een ander gebied waar de EU en Nederland meer kunnen doen om zich te verdedigen tegen potentiële tegenstanders en hen af te schrikken, is, enigszins contra-intuïtief, de wapenbeheersing, met name door de conventionele afschrikking, van Europa te versterken. Als buitenregionale hegemon hebben de Verenigde Staten altijd aanzienlijke inspanningen moeten leveren om de geloofwaardigheid in Europa en andere regio's te behouden. Het heeft dit gedeeltelijk gedaan door nucleaire capaciteiten op te bouwen die zijn flexibiliteit vergroten: het Amerikaanse first-use-beleid is bijvoorbeeld deels een gevolg van het uitgebreide afschrikingsbeleid. Europese verbeteringen aan de conventionele afschrikking zouden de kosten van agressie voor Rusland verhogen en de baten verlagen, en de druk op de Verenigde Staten verminderen. De bijkomende voordelen hiervan zijn onder meer dat de afschrikking van de NAVO minder afhankelijk wordt van de Verenigde Staten, die steeds meer in beslag wordt genomen door het Indo-Stille Oceaan gebied, en dat de onderhandelingspositie van de EU-lidstaten in toekomstige wapenbeheersingsbesprekingen met Rusland wordt verbeterd. Het belangrijkste is dat het versterken van conventionele afschrikking de kans op hernuclearisatie van het Europese strijdtoneel zou verkleinen - een scenario dat niet langer buiten de mogelijkheden valt.

Uiteindelijk is het bereiken van een effectieve en duurzame versie van Europese strategische autonomie - een die de weerbaarheid tegen economische en veiligheidsdreigingen en het vermogen van de EU om onafhankelijk van andere staten op te treden in een meedogenloos internationaal landschap vergroot - niet de dwaze boodschap die sommige pessimisten afkeuren. Het zal echter een langdurig proces zijn dat geduld en politieke wil vereist – kwaliteiten die over het algemeen niet altijd aanwezig zijn in de EU-lidstaten. Dit betekent dat lidstaten en de EU de komende jaren de nadruk moeten leggen op twee parallelle gebieden. Ze moeten de komende jaren doorgaan met het langzaam maar gestaag uitbreiden van hun capaciteiten. Ze moeten ook nauwlettend toezien op de politieke wil, een gebied waar er een sprankje hoop is geweest, maar een dringende zorg zal blijven voor de nabije toekomst.

De mate van succes die beleidsmakers in Nederland en de rest van de EU behalen bij het aanpakken van deze tweeledige uitdaging zal waarschijnlijk de uitkomst bepalen van het streven naar Europese strategische autonomie. Daarmee vormen ze de basis voor de Strategische Monitor van volgend jaar.

“

**Als strategische autonomie faalt,
worden staten als Nederland
armer en minder soeverein.**

”

Januari 2022

© *The Hague Centre for Strategic Studies*

© Netherlands Institute of International
Relations 'Clingendael'

Jack Thompson is Senior Strategic Analyst bij HCSS, waar hij leiding geeft aan uiteenlopende projecten op het gebied van het buitenlands beleid en de politieke cultuur van de Verenigde Staten, de Europese veiligheid en de transatlantische betrekkingen. Voordat hij naar HCSS kwam, was hij hoofd van het Global Security Team bij het Center for Security Studies van de ETH Zürich en docent aan het Clinton Institute van University College Dublin. Hij heeft academische graden behaald aan de University of Cambridge (Verenigd Koninkrijk), de Johns Hopkins University School of Advanced International Studies (SAIS) (VS) en de University of St. Thomas (VS). Thompson is auteur van het boek *Great Power Rising: Theodore Roosevelt and the Politics of U.S. Foreign Policy* (Oxford University Press, 2019), dat is bekroond met de Theodore Roosevelt Association Book Prize 2020.

Danny Pronk is Senior Research Fellow Strategic Foresight bij het Nederlands Instituut voor Internationale Betrekkingen Clingendael. Hij doet onderzoek naar veiligheids- en defensievraagstukken, met name in relatie tot China en Rusland, en houdt zich bezig met geopolitieke trendanalyse, ontwikkeling van alternatieve toekomstscenario's en horizonscanning. Hij heeft meer dan twintig jaar ervaring als expert op het gebied van inlichtingenanalyse. Momenteel is hij tevens werkzaam als gastonderzoeker (tweevoudig promovendus) bij het Institute of Security and Global Affairs van de Faculteit Governance and Global Affairs aan de Universiteit Leiden.

HCSS

Lange Voorhout 1
2514 EA The Hague
The Netherlands

Follow us on social media:

@hcssl
The Hague Centre for Strategic Studies

Email: info@hcssl
Website: www.hcssl

The Clingendael Institute

P.O. Box 93080
2509 AB The Hague
The Netherlands

Follow us on social media:

@clingendaelorg
The Clingendael Institute

Email: info@clingendael.org
Website: www.clingendael.org